

fries leerhuis

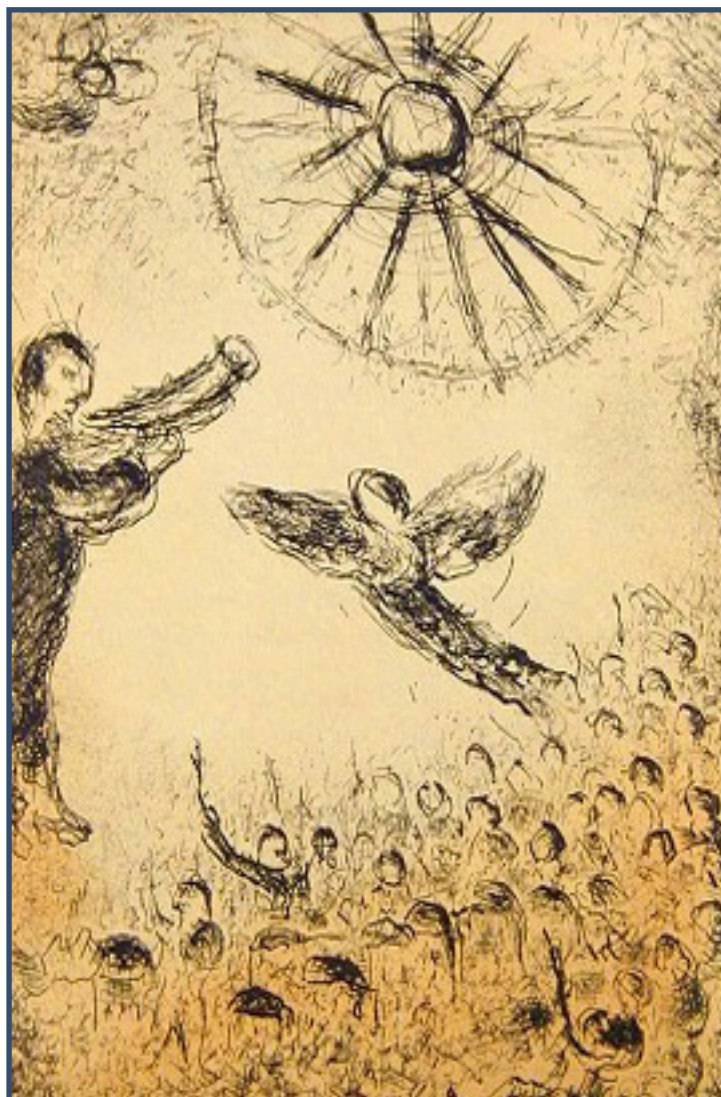
Olterterperkring

cursusjaar 2016-2017

leeswijzer cursus B

thema:

'De actualiteit van de Psalmen'

cursusjaar 2016-2017

leeswijzer cursus B

thema:

'De actualiteit van de Psalmen'

Inhoudsopgave

17 oktober 2016 – 8

Harm van Grol, De Bijbel theologisch, Meinema Zoetermeer 2011, pag. 123 – 128

14 november 2016 – 12

Tekst: dr. Kees Waaijman, Psalmen over de Schepping, Kok, Kampen, blz. 9 – 14

12 december 2016 – 16

drs. Jaap Goorhuis, WRAAK - VERGELDING – VERGELDEN

23 januari 2017 – 26

Dr. Piet van Midden, De liederen hama'alot – de liederen van de Opgangen

20 februari 2017 – 28

Dr. Kees Kok, Psalmen Muzikaal, 11 november 2011

20 maart 2017 – 39

Cees den Heyer, Psalmen in het Nieuwe Testament, blz. 103 – 114 in: Amsterdamse cahiers, nr. 18, Psalmen, Shaker Publishing, Maastricht, 2000,

Woord vooraf

Bij de voorbereiding op de cursusbijeenkomsten rond het thema 'De actualiteit van de Psalmen' kunt u gebruikmaken van de bijbehorende leeswijzer, waarin zowel artikelen van inleiders als kopieën uit boeken zijn opgenomen.

De kopieën zijn qua vorm geen afbeeldingen van de betreffende pagina's, maar in Word getransformeerde teksten.

Voor de gezamenlijke bijeenkomsten van cursus A en B is de informatie beperkt tot die in het programmaboekje.

Wij hopen dat de leeswijzer een inspirerende bron is.

Piet Wouda
(voorzitter Olterterperkring)

Prof. dr. Niek Schuman

Tekst: Harm van Grol, De Bijbel theologisch, Meinema Zoetermeer 2011, pag. 123 - 128

DE RELATIE MET GOD: VELE MOTIEVEN IN ÉÉN (CON)TEKST

In vele psalmen staat één zaak op het spel: transformatie. De mens gaat gebukt onder schuldgevoel, hij is ziek zonder uitzicht op genezing, hij wordt belaagd en aangeklaagd, en hij is slachtoffer van geweld. Hij wil maar één ding: bevrijding, omvorming van zijn ellende. Teksten en rituelen kunnen hem begeleiden van verdriet, woede en schuldgevoel naar vreugde, of van angst naar vertrouwen.

De klaagpsalmen met hun klachten en smeekbeden versterken de negatieve gevoelens, het verdriet, de woede, het schuldgevoel, diepen zo de ellende emotioneel uit en maken in een catharsis de overgang mogelijk naar vreugde. Dit genre komt ongeveer vijftig keer voor in het Psalmboek, bijv. in Psalm 22, bekend uit het lijdensverhaal, en Psalm 29, een aangrijpende collectieve klacht. De dankpsalm begeleidt de overgang naar vreugde. De bidder heeft Gods hulp ervaren en kan daarvan vertellen in de tempel, hij zal een offer brengen en God loven samen met de omstanders (Ps. 30; 40; 116; 138). In de vertrouwenspsalm getuigt de spreker van zijn vertrouwen in God en bemoedigt zo de ander op de weg van angst naar vertrouwen (Ps. 3; 4; 11; 16; 23; 27; 62; 91; 115; 121; 124; 125; 129; 130; 131). De lofpsalm, ten slotte, viert de vreugde. De mens met zijn leed is uit het centrum verdwenen om plaats te maken voor God.

God speelt in dit proces van transformatie een dubbele rol. De bidder verwacht van hem zijn bevrijding, maar acht hem ook verantwoordelijk voor zijn ellende. Met psalm 6, een voorbeeldige klaagpsalm, als uitgangstekst zal ik uitwerken hoe de bidder zijn relatie met God ziet, welke rollen hij hem toebedeelt en hoe hij hem aanspreekt.

God die mij de rug toekent

God heeft zijn relatie met de bidder verbroken. Dat is de grondervaring in deze psalmen. Hij heeft zich afgekeerd, zodat de bede luidt 'Keer terug, HEER (Ps. 6:5)' Het verwijt is: 'Waarom, HEER, bent u zo ver / en verbergt u zich in tijden van nood?' (Ps. 10: 1). Hoe belangrijk is het niet, gezien te worden: 'Hoe lang nog, HEER, zult u mij vergeten, / hoe lang, nog verbergt u voor mij uw gelaat?' (Ps. 13: 1). 'U verborg uw gelaat en ik bezweek van angst' (Ps. 30: 8). Niet onwaarschijnlijk is dat de bidder zich zelf schuldig voelt voor Gods gedrag: 'HEER, straf mij niet in uw woede' (Ps. 6 2). En dan kan het zijn dat God ongewenst aanwezig is: 'Wend uw straffende blik van mij af' (Ps.39: 14. De verwijdering duurt al zolang: 'Mijn God!' roep ik / overdag, en u antwoordt niet, / 's nachts, en ik vind geen rust' (Ps. 22:3). 'Houd u niet doof' (Ps. 28: 1). Of zoals Psalm 6 zegt: 'Hoe lang, HEER, moet ik nog wachten?' De bidder zal God niet altijd ervaren als de oorzaak van zijn ellende. Soms zijn dat de mensen om hem heen, de vijanden, of zijn eigen wangedrag, zijn schuld. Maar wat ook de oorzaak is, het contact met God is verbroken en daar ligt de grootste pijn.

God die mijn smeekbede hoort

De klachten en smeekbeden dienen het herstel van de relatie. Het eerste dat de bidder wenst, is dat God hem wil horen: 'Luister, God, naar mijn gebed (Ps. 55: 1), 'Wees aandachtig, luister

/ naar mijn roep om genade' (Ps. 130: 2)' In Psalm 6 is dat ook wat hij uiteindelijk durft te beweren tegen zijn vijanden: 'De HEER hoort hoe luid ik ween, / de HEER hoort mijn roep om erbarmen, / de HEER neemt mijn smeekbede aan.' En de lofpsalm kan het dan van God zeggen: 'U die ons bidden hoort' (Ps. 65: 3).

God die mij redt

God heeft met de aandacht die hij schenkt, de relatie nog niet hersteld. Hij zal ook concreet gehoor moeten geven aan de smeekbede van de bidder' Op horen volgt helpen: 'Hoor mij, / haast u mij te helpen' (Ps. 31: 3). De smeekbeden tonen de gelaagdheid van de ellende en de vele gezichten van God. De bidder van Psalm 6 smeekt: 'Heb erbarmen, HEER', 'genees mij, HEER, 'keer terug, HEER, Spaar toch mijn leven', 'red mij'. Elders is het de eigen schuld die vooropstaat: 'Was mij schoon van alle schuld, / reinig mij van mijn zonden' (Ps. 51: 4). 'Bij u is vergeving', zegt Psalm 130. Maar als anderen het leven onmogelijk maken, klinkt het 'HEER, kom mij haastig te hulp. // Dat beschaamd en vernederd worden / wie mij naar het leven staan, / met schande terugwijken / wie mijn ongeluk zoeken, / beschaamd zich omkeren / wie de spot met mij drijven. (...) 'bent mijn helper, mijn bevrijder' (Ps. 70: 2-6).

God die een naam te verliezen heeft

De bidder probeert God te bewegen met zijn klachten en smeekbeden, maar ook door te spelen op het eigenbelang van God. 'Help ons, God, bevrijd ons, tot eer van uw roemrijke naam, / red ons en bedek onze zonden, omwille van uw naam.' God moet zich realiseren dat hij een naam te verliezen heeft. Als God het bloed van zijn dienaren niet zou wreken, zouden de volken kunnen zeggen 'Waar is nu hun God?' (Ps. 79: 9-10; vgl. 1 Kon. 8: 41-43).

Wat is nu die naam van God? Heel concreet dat hij een God is die helpt en bevrijdt (Ps. 106: 8; Jer.4: 7-9), en meer reflectief dat hij een God is die trouw is: 'Toon mij uw trouw en red mij' (Ps. 6: 5). 'U, HEER, mijn God, / doe voor mij wat tot eer van uw naam is: / bevrijd mij, u bent goed en trouw' (Ps. 109: 21). 3

God die op Israëls lofzangen troont

Wat is een naam als deze niet verkondigd wordt) Het argument van Psalm 22: 'U bent de Heilige, / die op Israëls lofzangen troont', is meer dan een aardig beeld. Zonder de lof van Israël is deze koning nergens.

De bidder in Psalm 6 stelt 'Toon mij uw trouw en red mij, / want doden noemen uw naam niet meer! / Wie in het dodenrijk kan u nog loven)' Psalm 30 zegt het nog scherper: 'U, Heer, smeed ik om genade. / Wat baat het u als ik sterf, / als ik afdaal in het graf? Kan het stof u soms loven / en getuigen van uw trouw?' (lees ook Ps. 88: 10-14). Met de dood van de mens eindigt zijn lofzang. Het dodenrijk is geen plek van God. De relatie tussen mens en God is met de dood definitief ten einde. Het belang van de lofzang van Israël voor God komt op een meer verborgen wijze naar voren in de redenering van Psalm 130: 'Als u de zonden blijft gedenken, HEER, / Heer, wie houdt dan stand? / Maar bij u is vergeving, / opdat men u eert met ontzag.'⁴ De HEER is geen God die zonden nadraagt, hij vergeeft ze. Voor de mens is dit het verschil tussen leven en dood. Een God die niet vergeeft, maakt doden. Bij zo'n God houdt de mens geen stand, hij valt, hij valt dood. God zal dus de mens vergeven, opdat deze in leven blijft om hem te eren met ontzag, dat is, hem te loven.

God die wij zo niet hoeven?

Het godsbeeld en het mensbeeld van deze psalmen wekken onze bevreemding. God die bevrijdt: daarin kunnen wij meegaan; maar God die tegelijk voor onze ellende verantwoordelijk is - dat zullen de meesten van ons hartstochtelijk afwijzen. Bidden om hulp en bevrijding: dat is herkenbaar; maar spelen op Gods eigenbelang - dat zullen wij chantage noemen en van ons wegwerpen als een variant van *do ut des*. 5

God is voor de mens van de Psalmen verbonden met goed en met kwaad. Indien de mens kwaad ervaart, is God het adres. Hij zal hem ervoor verantwoordelijk houden - natuurlijk in alle nuances en subtiliteiten - en hem erop aanspreken. Hij zal de relatie niet verbreken maar juist aandringen en volhouden. Er is geen wereld buiten God, God is zijn wereld. De genade van God ervaren is leven. Een mens die het contact met hem opgeeft, is een levende dode. In goed en in kwaad staat de relatie met God voorop. De mens van de Psalmen is in zijn relatie met God niet niets. Hij is degene die God looft. Het belang van deze lof is groot. De schepping zal voltooid zijn als 'alles wat adem heeft' God looft (Ps. 150), 'bewoners van de hemel' en 'bewoners van de aarde' (Ps. 148), maar het initiatief voor deze lof ligt bij Israël. In de tempel van Jeruzalem klinken de uitnodigingen: 'Juich de HEER toe, heel de aarde' (Ps. 100), en daar wordt vooruitgelopen op deze wereldwijde lof, De mens van de Psalmen kent zijn waarde. Hij kruipt niet voor God, hij staat en looft (Ps. 134). Zo wordt Gods naam machtig op heel de aarde (Ps. 8). Deze mens neemt zichzelf serieus als hij in zijn relatie met God uitsprekt wat beiden aan elkaar hebben.

Scheppen: één motief in vele (con)teksten

Los van context en functie gaat theologie rondzingen. Wat zegt het nu eigenlijk als we God schepper van hemel en aarde noemen? De creationist in de Verenigde Staten zal daarmee etaleren dat hij rechtzinnig is en anderen niet. Zo wordt theologie tot oordeel. Wat is de context en de functie van het scheppingsmotief in de Psalmen? We maken hier een keuze uit de diverse contexten waarin het motief gebruikt wordt, en vragen naar betekenis en reden.

God die hemel en aarde gemaakt heeft

Vijfmaal lezen we 'de HEER die hemel en aarde gemaakt heeft'. Wat wij kennen als liturgische formule, was het al in het Psalter: 'Onze hulp is de naam van de Heer / die hemel en aarde gemaakt heeft' (Ps. 124: 8). Het scheppingsmotief is in deze formule gekoppeld aan de notie dat God de mens helpt (Ps. 121: 2; 124: 8; 146: 6) of zegent (Ps. 115: 15; 134: 3).

Maar wat nu maakt een schepper zo geschikt om te helpen of te zegenen? Psalm 146 zoekt het in zijn eeuwigheid. Een schepper is immers van alle tijden. Een mens, zelfs een machtige mens, iemand die een ander kan helpen met plannen, geld en invloed, is uiteindelijk niet meer dan een sterveling: 'Stokt zijn adem, hij keert terug tot de aarde, / op die dag gaat hij met zijn plannen ten onder'. God is en blijft, en zijn hulp is daarmee gegarandeerd. Gods eeuwigheid omsluit dan ook het tweede deel van deze psalm (vv. 6c en 10a). Maar in Psalm 121 speelt deze eeuwigheid geen rol van betekenis. Daar is het veeleer het inzicht, dat een schepper macht heeft over wat hij geschapen heeft. Hij kan je behoeden voor de zon en de maan, misschien ook de slang en de scorpioen op je pad, voor wat men in Kanaän beleeft als goddelijke, en dus ook potentieel bedreigende, machten (vv. 3 en 6; zie ook Ps. 91). 'Weer een andere invalshoek biedt Psalm 115. Daar staat de schepper tegenover de neuzelende goden van de volken, die er wel aardig uitzien (zilver en goud!), maar niets klaar krijgen.' 'Onze God is in de hemel, / hij doet wat hem behaagt'. Hij is te vertrouwen, 'hun hulp is hij, hun schild'.

God die aarde en land gebaar heeft

De verbeelding dat de schepping een geboorte is en dat God als moeder aarde en land baart, verdient om haar bijzondere plasticiteit vermelding: 'Nog voor de bergen waren geboren, / voor u aarde en land had gebaar - / u bent, o God, van eeuwigheid tot eeuwigheid' (Ps. 90: 2; vgl. Deut. 32: 8; Job 15: 7; Spr. 8: 24). Gewoonlijk wordt voor de schepping de term 'maken' gebruikt en daarmee komt het mannige beeld van de bouwvakker op: 'die de hemel maakte, met wijsheid, (...) die de aarde uitspreidde, op het water, (...) die de grote lichten maakte' (Ps. 136: 4 - 7; vgl. 135: 6-7).

Psalm 139 verbeeldt de schepper als wever, of vermoedelijk beter weefster: 'U was het die mijn nieren vormde, / die mij weefde in de buik van mijn moeder'. De betrokkenheid van God bij het eigen voorbegin van de spreker - hij heeft zijn geweten ('nieren') geschapen en kent hem tot in het kleinste detail ('was mijn wezen voor u geen geheim') - verzoent hem met de noodzaak zich te schikken in een beoordeling door hem (zie vv. 23-24. Deze meditatie op de eigen schepping, het derde deel van de psalm (w. 23- 18), krijgt een extatisch karakter waar de spreker opgaat in de oneindige overwegingen van God bij zijn schepping: 'ontwaak ik (uit mijn extase), dan nog ben ik bij u'.

De bidder van Psalm 22 verbeeldt de nabijheid van zijn God in een ander beeld van schepping, dat van de vroedvrouw: 'U hebt mij uit de buik van mijn moeder gehaald, / mij aan haar borsten toevertrouwd, / bij mijn geboorte vingen uw handen mij op, / van de moederschoot af bent u mijn God'. Hiermee geeft hij de spot van de mensen om hem heen - 'Wend je tot de HEER! Laat hij je verlossen, / laat hij je bevrijden, hij houdt toch van je?' - een heel eigen wending (vv. 7-11).

God schepper, koning, rechter

Psalm 96 bestaat uit drie hymnische sequenties (vv. 16,7-10, 11-13), waarin God geprezen wordt als schepper (v. 5), koning (v. 10) en rechter (v. 13). In Psalm 93-99 en ook wel elders is God eerst en vooral koning, maar Psalm 96 toont dat dit koningschap berust op het feit dat hij de wereld geschapen heeft. Zijn rechterschap is een belangrijke geopolitieke functie, die hij als koning te vervullen heeft. De psalm in 1 Kronieken 16, die onder andere Psalm 96 citeert maat er een gebed aan toevoegt, toont dat het hier om meer gaat dan een verheven gedachte en dat het sociale en politieke lot van Israël op het spel staat. God dient als rechter de volken in toom te houden, zodat er voor Israël leven is.

Maar ook de schepping zelf heeft wereldwijde implicaties. Psalm 104 bezingt God als de schepper die doorgaat met scheppen, elke dag opnieuw. Het leven van een ieder ligt in Gods hand. In deze creatio continua toont hij zich ook als de schepper die zijn schepping ongedaan maakt, chaos schept, omdat het leven op aarde ook een ethisch gezien goed leven moet zijn (Ps. 107: 33-41). Psalm 136: 25 is wat korter door de bocht en positief: 'hij geeft brood aan alles wat leeft' (vgl. Ps. 65: 10-14).

Besluit

Het Psalter schetst in de eerste twee psalmen zijn ideale lezer: de mens die leeft met de wet van de HEER en zich aan hem toevertrouwt. Het gaat daarin om een heiliging van het leven en om een vasthoudende hoop op een toekomst van wede. In het corpus van het boek vinden de meeste psalmen elkaar in eenzelfde *Anliegen*: de omgang van de mens met God. De onvermijdelijke ellende van het leven roept de waag op of God de relatie verbroken heeft. In de Psalmen kan de mens een weg vinden van woede, verdriet en schuldgevoel naar vreugde, en van angst naar vertrouwen – een weg terug naar God. God is uiteindelijk degene die hoort en helpt. Het thema schepping lijkt ons van deze God weg te voeren in de richting van de oorsprong van de wereld. Niets blijkt minder waar. Als de Psalmen over God als schepper spreken, is dat meestal om uit te drukken dat God ook werkelijk in staat is de mens te helpen en te zegenen, te redden en te beschermen. Het boek heeft een open einde. Het sluit met een visioen van muziek en eensgezinde zang, maar de strijd is nog niet gestreden.

Drs. Gerard Swüste

Tekst: dr. Kees Waaijman, Psalmen over de Schepping, Kok, Kampen, blz. 9 – 14

3. Een ingrijpende verandering in Israëls geloofsbeleving voltrok zich na de verwoesting van Jerusaleem in 587 vóór Christus. De stad wordt verwoest, de tempel wordt platgebrand. De priesters worden gedeporteerd. De heilige plaatsen worden onteerd. De eredienst vervalt. Het belangrijkste is echter: het geloof in Jahweh wankelt. Het vertrouwen in Jahweh, die zijn volk bevrijdde uit Egypte, wordt geschokt. De profetieën, gedaan aan het huis van David, blijken een illusie. De zekerheid dat Jahweh zijn volk bewaart, stort in elkaar. Grof gezegd: alle geloofszekerheden die gebouwd waren op *heilshistorische* gegevens (uittochtstradities, heilspredicaties, tradities rond tempel en koningshuis e.d.) verliezen hun geloofwaardigheid. Het enige dat voor het geloof van de ontgoochelde, arme boeren van Israël nog overeind blijft, is: ‘Wezer die ieder jaar de genade van de regen schenkt, Wezer die de aarde bewaart voor de chaos, ‘ Wezer die het ritme van dag en nacht in stand houdt, Wezer die de grenzen tussen land en zee beschermt, Wezer die regentijd en droogte afwisselt.

Kortom: ‘Wezer die zich geeft aan zijn volk in de schepping!’

Wat in de tijd van Elia nog veroverd moest worden, wordt nu een centraal geloofsgegeven. De schepping als enig steunpunt voor het geloof. Bij de uitleg van psalm 74 zullen we zien hoe de schepping als laatste geloofsfundament overblijft, als alle heilshistorische zekerheden zijn weggevallen (vgl. ook ps. 89 : 6-15). De schepping als laatste geloofsgrond wordt ontdekt door de arme boeren, die achterbleven in Israël (ps. 7a). Maar gelijktijdig ontdekken ook de ballingen de schepping als positieve grond voor hun geloofsbeleving. We zien dat vooral bij de ballingschapsprofeet Deutero-Jesajah. Bij hem treedt duidelijk Jahweh als Schepper op de voorgrond.

Wie heeft het water gepeild met de palm van zijn hand

en de hemel met de handpalm gemeten,

wie in een maatje het stof van de aarde afgepast,

de bergen in een weegschaal gelegd,

en de heuvels in balans afgewogen? (Jes. 40 : 12)

Wezer is een Machtige voor altijd,

die de uiterste grenzen van de aarde schiep. (Jes. 40 : 28)

Hij die vanaf den beginne

alle geslachten in het aanzijn roept.

Ik Wezer, de allereerste,

die ook de allerlaatste zal zijn. (Jes. 41 : 4)

Wezer, de ene Machtige,

die de hemel geschapen en uitgespannen heeft,

die de aarde gespreid heeft

en alwat zij voortbrengt,

die adem geeft aan hen die erop wonen’

levensadem ,aan allen die hun wegen gaan’ (Jes. 42 : 5)

Ik Wezer,

de maker van alles,

die de hemel gespannen heeft,

hij alleen,

die de aarde uitbreidde

– wie was erbij? (Jes. 44 : 24)

4. Na de ballingschap (538 vóór Christus) wordt in Israël de positieve waardering voor de schepping verder uitgediept. Op verschillende manieren. De lijn van Deutero-Jesaja wordt verder doorgetrokken. In zijn voetspoor zoekt men naar een evenwicht tussen scheppingstheologie en heilsgeschiedenis. Er worden verschillende verbindingslijnen gelegd tussen de beide geloofsgegevens. Een eerste verbindingslijn: de schepping wordt verteld in termen die ontleend zijn aan de uittochttradities. Bijvoorbeeld: overal om ons heen verheft zich het hemelwater aan de horizon (Kijk maar: alles is blauw!). Dit hemelwater vormt een stuwdam van water. Wij lopen tussen een waterdam, zoals eertijds de Israëlieten tussen de ruwe waterdammen van de Rietzee liepen (zie de uitleg van ps. 33 : 7; vgl. Ex. 15 : 8). Een tweede verbindingslijn: de geschiedenis roept het beeld op van een weg. Je kunt terugkijken op die weg dat is het verleden. Je kunt vooruitkijken op die weg: dat is de toekomst. In het verlengde van de toekomst ligt het einde van die weg. Met dit (historische) beeld van de weg ging men kijken naar de Schepping. Zoals de heilsweg een begin heeft (in Abraham En Mozes, zo heeft de scheppingsweg een begin: 'In het begin schiep God. . .' (Gen. 1). Via het symbool van de 'weg' worden aldus 'schepping' en 'heilsgeschiedenis' met elkaar verbonden. Een derde verbindingslijn: de schepping wordt verstaan als het eerdere en het omvattende, de heilsgeschiedenis als het latere en het bijzondere.

Binnen de schepping, in het zoveelste jaar na de schepping, begint het bijzondere: de heilsgeschiedenis vanaf Abraham. Deze verbindingslijn russen eerder en later, tussen omvattend en bijzonder wordt na de ballingschap steeds sterker. Ze gaat zelfs de kompositie van de bijbel bepalen: eerst de schepping (Gen. 1vv) en dan de heilsgeschiedenis (Gen. 12vv). We zien dezelfde kompositie ook in psalm 136 en 148. Een vierde verbindingslijn: in de bekende oosterse mythologieën werd de schepping verteld als een overwinning op de chaosmachten. We zien nu gebeuren dat deze scheppingsmythen teruggeprojekteerd worden op het Uittochtverhaal. Bij de doortocht door de Rietzee worden nu ook oerdraken, oerwielingen en monsters overwonnen (zie uitleg van ps. 65 : 6-9; vgl. ook ps. 104 : 7,26;136 : 13 etc.). En omgekeerd gebeurt hetzelfde. Zoals de Uittocht een reddingswonder was: een redding uit de machten van de vernietiging, zo wordt ook de schepping een reddingswonder: een redding uit de vernietigende chaosmachten (zie ps. 13b :4). Beide „wonderen” wekken hetzelfde ontzag. Hoofdlijn die beide geloofsmotieven verbindt is: Wezer. Hij is de ene Heer van schepping en geschiedenis. Hij is de Ene die in beide sferen zichzelf met heel zijn Wezen geeft aan zijn volk: „Ik wees er: Ik wees er”. Het is de ene onvoorwaardelijke goedheid die ten grondslag ligt aan de schepping én aan de heilsgeschiedenis (zie het refrein van psalm 136). Hij die een ommekeer teweegbrengt in de sterrenhemel, is dezelfde die de loop van de geschiedenis bestuurt (psalm 147).

b) De positieve beaming van de schepping verdiept zich na de ballingschap nog op een andere manier. In de ballingschap ontstaan leerkringen, die zich na de terugkeer in Israël doorzetten. In onze vorige bundel Psalmen bij het zoeken van de weg hebben we gezien welke spiritualiteit hen bezielt. Een zeer belangrijke drijfveer in de leerkringen is: met elkaar bouwen aan een samenleving van Wezer (psalm 119). Zij willen op groepsniveau de geest van de profeten belichamen. Binnen deze leerkringen gaat de schepping nu op verschillende manieren functioneren. Om te beginnen: de schepping gaat functioneren als een soort „leerboek”. De mens kan in dit boek veel leren. „De maaksels van ‘Wezer’ er laten zich bevragen door allen die daarin genoeg vinden” (pr. 111 : 2). Men verbaast zich erover hoe wonderlijk alles binnen de schepping in elkaar grijpt, hoe alles met elkaar is verweven (zie ps. 104 , 10-26). Wezer die er is voor zijn volk en zijn schepping heeft Zijn wezen meegedeeld aan zijn schepselen: die zijn er voor elkaar! Men leest ook groot vakmanschap af aan de schepping (ps. 104 : 24). Men ziet de koperdrijver a.h.w. nog aan het werk wanneer men kijkt naar het aardoppervlak (ps. 136 : 6). Vaak worden hier oude wijsheidstradities opgenomen binnen Israëls geloofsbeleving (zie bv. ps. 148). Of de leerkring ziet hoe alle elementen in

de schepping het scheppingswoord „wees er’ uitdragen: want ze wézen er (ps. 33 :6,9; 119 :89-91; 147 : 15-18; 148 : 5-6). De schepselen dragen de gelaatstrekken van Wezer (ps. 104 : 29), ademen zijn Geest (ps. 33 : 6; 104 : 30). In hun bestaan zelf staat het woord van Wezer geschreven, zijn ‘bevel’ staat in hen ingegrift (vgl. ps. 33 : 6). Zo leest de leerkring allerlei wezenlijke dingen in de. schepping. Maar het lezen kan verder gaan. De scheppingsorde als geheel kan gaan funktioneren als een spiegel. Dat gaat dan ongeveer in deze geest: in de schepping heerst een sfeer van orde, recht en respekt. We zien hoe de sterren gehoorzamen aan Wezer. We zien hoe alle dingen op elkaar betrokken zijn. Nu gaat dat gegeven terugwerken op de verhoudingen tussen de mensen. „Wezer heeft hemel en land gemaakt: de hemel is de hemel van Wezer, het land heeft bij aan de aardelingen gegeven’ (ps. 115:15-16). De hemelorde zit dus wel goed: die wordt door Wezer zelf behoed. Maar het land, -daar is de mens verantwoordelijk voor. We zullen zien hoe psalm 8 dit thema ‘meesterlijk’ omspeelt: kijkend naar de hemelorde (waarin maan en sterren hun plaats kennen) wordt de aardeling zich bewust van zijn verantwoordelijkheid voor het leven hier op aarde. De scheppingsorde funktioneert als een voorbeeld waaraan de aardse orde (m.n. de samenleving) zich dient te spiegelen. uitdrukkelijk met dit doel is psalm 19 gekomponneerd als een dubbelluik waarin de hemelorde van de Machtige zich weerspiegelt in de maatschappelijke orde rond Wezer. Maar de leerling kan nog verder lezen in het leerboek van de schepping. En dan komt hij; zichzelf tegen. De duurzaamheid van de schepping konfronteert hem met zijn eigen kortstondigheid (ps. 90:1-10; 102:25-28; 103 :15-17;144:3-4). De ontelbare schepselen herinneren hem aan zijn eigen uniciteit. De wijsheid van de hemel wekt in hem gevoelens van verlorenheid. De ondoorgrondelijkheid van het heelal roept zijn eigen onpeilbare hart wakker. Maar vooral: de schepping als schepping herinnert hem eraan dat hijzelf geschapen is. „Wees er’ weefde hem in de moederschoot, borduurde zijn lichaam met grote tederheid. „Wees er’ spaarde hem uit uit de verlorenheid, zonderde hem uit, nodigde hem uit (zie ps. 139 :13-16). De mens is tot in zijn wezen „gevormd’ door Wezer, zoals een boetseerder een vaas vormt met zijn handen (ps. 139 : 16; 33 : 15;94 : 9). „Jouw handen maakten mij, ze vestigen mij: doe mij beseffen’ (ps. 119 :73). Kernervaring bij dit alles is (en dat is de Mozaïsche hoofdas!): in de schepping en in ons eigen geschapen zijn, zijn we tot in ons wezen aangesproken. We zijn bedoeld, gezien, gewild. „De genegenheid aan Wezer vervult het land’ (ps. 33 : 5). „Voor altijd, Wezer, is met de hemel jouw aanspraak gesteld’ (ps. 119 : 89). „Ja, voor altijd zijn genegenheid’ (ps. 136). Dit zal vooral duidelijk worden bij de uitleg van psalm 8. Wij, aardelingen, zijn tot in ons diepste wezen aangesproken: Wees er! Wij mogen er wezen! Hij blaast in ons zijn adem uit, hij plaatst in ons zijn gelaat (ps. 104 : 29-30). Schepper en schepping, zijn door te wezen wezenlijk met elkaar verbonden (ps. 33 : 15).

c) De positieve beaming van de schepping verdiept zich. nog op een derde manier. In de ballingschap groeit een openheid voor de andere volken, een openheid voor heel de schepping. De gedwongen deportatie naar Babylonië heeft als gelukkig bijverschijnsel dat de ogen van Israël opengaan voor het grotere geheel van de mensengemeenschap, ja voor het geheel van de schepping. Israël gaat beseffen, dat het met de mensengemeenschap en met de schepping verbonden is precies voor zover het samen met hen geschapen is. Israël, de volken en al wat bestaat vormen één familie via dat ene alles verbindende grondgegeven: hun geschapen zijn door „Wees er’. Dat precies stralen ze allen uit: ze wézen er! Deze universele verbondenheid als schepselen gaat van nu af doorklinken in de liederen. Alle schepselen (daaronder Israël en de volken vormen één viering, één dankfeest, omdat zij alle delen in de genade van het geschapen zijn, in de genade van de bevrijding uit de verlorenheid. Wat geldt voor Israël, geldt voor heel de aarde: „Erken het, Wezer is de Machtige, *hij heeft ons gemaakt*, niet wijzelf . (ps. 100: 13; vgl. ps. 95 :6-7; 96 : 4-10. Een treffend voorbeeld is psalm 148. Alle schepselen, in de Hemel en op aarde - met ‘hun centrum Israël - vieren hun Schepper „Wees er’, want hij vormt hun wezen! Israël is solidair met alle schepselen en met alle volken in hun „spontane’ viering van „Wees er,,. Allen stralen ze immers met hun wezen de naam Wezer uit: „Hij, hij zegt, en het weest’

(ps. 33 :9), „Hij gebod, en ‘ze waren geschapen, (pr. 148 : 6). Ze vormen één viering. Ik hoop dat de tien psalmen in deze bundel, waarin steeds op een of andere manier de ‘schepping’ een rol speelt, mogen bijdragen tot een bezinning op onze eigen verhouding tot de schepping, de natuur. Misschien kunnen ze ons kritisch maken tegenover onze cultuur waarin de schepping gereduceerd wordt tot kwantiteit, waarin een hoge waarde wordt toegekend aan technische manipulatie van de natuur. Misschien helpen ze ons bij het zoeken van een nieuwe verhouding, ten opzichte van de schepping: meer solidair en meevoelend, meer luisterend en verwonderend. Misschien kan door hen in de schepping weer die roep hoorbaar worden: wees er! Die roep die ons ten diepste aangaat: juist als schepsel mogen wij er wézen. We zijn gezien. We hoeven ons niet meer zo ontzettend wáár te maken - vaak ten koste van de schepping. Er ontstaat ruimte in ons *om de schepping te waarderen*.

Drs. Jaap Goorhuis, emeritus predikant van de Protestantse Kerk

Tekst: Jaap Goorhuis

WRAAK - VERGELDING - VERGELDEN

Op deze avond wil ik met u kijken naar de betekenis van het begrip *wraak* in de bijbel. We kijken ook naar verwante begrippen als *vergelding* en *vergelden*. Niet alleen in het Oude, maar ook in het Nieuwe Testament gaan we kijken. Het accent zal liggen op de psalmen en daarbinnen op psalm 94. Andere belangrijke psalmen die een rol spelen zijn ps. 82 en 83. We zullen ontdekken dat de wrake Gods de keerzijde van zijn liefde is. Een God die niet wreekt is een liefdeloze God. Zijn wraak is partijdige keuze voor ontrechten en herstel van recht. Hieronder staan teksten waarin u de genoemde begrippen kunt vinden.

Deuteronomium 32:34

Mij komt de **wraak** toe en de **vergelding**.

Deuteronomium 32:41

41 Indien Ik Mijn glinsterend zwaard wet, en Mijn hand ten gerichte grijpt, zo zal Ik **wraak** op Mijn tegenpartijen doen weerkeren, en Mijn haters **vergelden**.

Deuteronomium 32:43

43 Laat alle volken zijn volk toejuichen,
omdat hij het bloed van zijn dienaren wreekt;
hij neemt **wraak** op zijn vijanden
en de schuld van zijn land en zijn volk wist hij uit.=

Psalm 18:48

48 De God, Die mij volkomen **wraak** geeft, en de volken onder mij brengt;

De Here leeft en zij alleen geprezen.
Hij is mijn rots en ik heb niets te vrezen.
Hij is de God die mij **voldoening** geeft
en volken aan mij onderworpen heeft.
Hij heeft het altijd voor mij opgenomen,
Hij deed mij aan mijn vijanden ontkomen.
Van haat en opstand hebt Gij mij bevrijd
en mij verlost van der tirannen nijd.

Psalm 28:4

4 Geef hun naar hun doen, en naar de boosheid van hun handelingen; geef hun naar het werk hunner handen; doe hun **vergelding** tot hen weerkeren.

Stoot mij niet van U met de bozen,
tref mij niet met de goddelozen,
die heimlijk, met een mond vol vrede,
de plannen van hun boosheid smeden.
Doe hen naar hunner handen daad,
vergeld ze naar hun eigen kwaad!

psalm 31:24

Hebt de Here lief, al zijn gunstgenoten;
de Here bewaart de getrouwen,
maar ruimschoots **vergelddt** Hij de trotsen.

God **slaat** de trotsen die Hem grieden,
maar steunt met raad en daad
wie zich op Hem verlaat.
Hoopt op den Heer, gij zijn geliefden,
houdt moed, blijft Hem verwachten,
hij schenkt u nieuwe krachten.

Psalm 38:21

Mijn vijanden echter leven, zij zijn machtig,
talrijk zijn zij, die mij trouweloos haten,
21 zij, die mij kwaad voor goed **vergelden**
en mij wederstaan, omdat ik het goede najaag.
22 Here, verlaat mij niet,
mijn God, wees niet verre van mij!
23 Haast U, mij ter hulpe,
Here, mijn heil.

Wie mij haten zijn voorspoedig, overmoedig
dringt hun vloedgolf op mij aan.
En die kwaad voor goed **vergelden** hoor ik schelden,
omdat ik uw weg wil gaan.

Psalm 54:7

7 Hij zal het kwaad vergelden aan wie mij benauwen,
verdelg hen in uw trouw.

O God, verlos mij door uw naam!
O Heer, neem mijn gebed ter ore!
Verschijn met kracht en wil mij horen!
Verschaf mij recht! U roep ik aan!
Want vreemden smeedden een complot
en hebben hun hand opgeheven.
Zij staan mij met geweld naar 't leven,
erkennen God noch zijn gebod.

God is mijn hulp, Hij is getrouw.
Het is de Heer die mij blijft schragen,
die ze **verdelgt** wie mij belagen,
breekt wie mij brengen in het nauw.
Ja, Hij zag mijn benauwdheid aan,
ik vrees niet meer voor mijn vijanden.
O God, ontvang mijn offeranden!
O Heer, geprezen zij uw naam!

Psalm 62:13

13 Ook de goedertierenheid, o Here, is uwe,
want Gij zult ieder **vergeldden** naar zijn werk.

God stelde eens voor al zijn woord,
tot tweemaal toe heb ik 't gehoord, -
nu weet ik, dat Hij alle macht heeft.
Maar ook dat Gij genadig zijt,
o Here, die uw volk bevrijdt
en elk **vergeldt** wat hij betracht heeft.

Psalm 58:11

11 De rechtvaardige zal zich verheugen,
wanneer hij de **wraak** aanschouwt;
hij zal zijn voeten wassen in het bloed van de goddeloze.

Uw knechten zullen zich verblijden;
het is uw **wraak** die leven doet.
Verloren gaat schuldig bloed.
Godslasteraars hebt Gij doen lijden.
Gewis, God spreekt zijn recht op aard,
zijn loon wordt voor zijn knecht bewaard.

Psalmen 69:23

23 Hun tafel worde voor hun aangezicht tot een strik, en tot volle vergelding, tot een valstrik.

Hun eigen tafel worde tot een strik
en tot een val voor al hun disgenoten;
doe hen verdolen met hun oog gesloten
en doe verduistring dalen voor hun blik.
Stort, Here God, op hen uw gramschap uit
en laat de gloed uws toorns hen achterhalen,
hun woonplaats zij aan het verderf gewijd,
doe over hun bestaan de schaduw dalen.

Psalm 79:10

10 Waarom zouden de heidenen zeggen:

Waar is hun God?

Laat voor onze ogen onder de heidenen bekend worden de **wraak** over het vergoten bloed van uw knechten.

1 O God, nu zijn de heidenen gekomen,
hebben uw erfdeel in bezit genomen,
uw huis ontwijd, hebben uw stad van vrede
geplunderd en verbrand, uw volk vertreden.
Bloed kleurt de velden rood. Uw knechten zijn gedood.
Zij liggen onbegraven.
Jeruzalem is stom en op het land rondom
verzaamen zich de raven.

4 Doe voor ons oog de volkeren ervaren
dat Gij het bloed hoort roepen van de aarde.
Die zijn gekerkerd, Heer, verneem hun klachten,
strek uit uw arm naar wie hun vonnis wachten.
God Israëls, zie aan / de hoon U aangedaan
door wat wij lijden moeten.
Zij hebben U gesmaad: / **vergeld** het hun en laat
hen zeventvoudig boeten.

psalm 82

psalm 83

Zwijg niet, o God
Blijf niet werkeloos!

Psalmen 91:8

8 slechts zult gij het met uw ogen aanschouwen,
en de **vergelding** aan de goddelozen zien.

Al vallen duizenden in 't rond
door ongeziene handen,
de Heer wil niet dat het u wondt,
dat het u aan zal randen.
Van verre zien uw ogen aan
Gods **toornend nedervaren**.
Zo doet de Here ondergaan
al wie Hem ontrouw waren.

God der **wrake**, Here,
God der **wrake**, verschijn in lichtglans.
2 Verhef U, Richter der aarde,
breng vergelding over de hovaardigen.
3 Hoelang nog zullen de goddelozen, o Here,
hoelang nog zullen de goddelozen juichen?
4 Zij smalen, spreken verwaten taal,
al die bedrivers van ongerechtigheid voeren een hoog woord;
5 uw volk, o Here, vertreden zij,
en uw erfdeel verdrukken zij;
6 weduwe en vreemdeling doden zij,
en wezen vermoorden zij;
7 zij zeggen: De Here ziet het niet,
de God van Jakob merkt het niet.
8 Merkt op, gij redelozen onder het volk!
En gij dwazen, wanneer zult gij verstandig worden?
9 Zou Hij, die het oor plantte, niet horen?
die het oog vormde, niet zien?
10 Zou Hij, die de volken onderwijst, niet straffen,
Hij, die de mens kennis leert?
11 De Here kent de gedachten der mensen:
ijdelheid zijn zij.
12 Welzalig de man die Gij kastijdt, Here,
die Gij onderwijst uit uw wet,
13 om hem rust te verlenen van de dagen des onheils,
terwijl voor de goddeloze de kuil gegraven wordt.
14 Want de Here zal zijn volk niet verstoten,
en zijn erfdeel niet verlaten;
15 want de rechtspraak zal weer rechtvaardig worden,
alle oprechten van hart zullen zich daarbij aansluiten.
16 Wie treedt voor mij op tegen de slechtaards?
Wie stelt zich voor mij tegen de bedrivers van ongerechtigheid?
17 Indien de Here mijn hulp niet was geweest,
mijn ziel zou bijna in de stilte gewoond hebben.
18 Als ik dacht: Mijn voet wankelt B
dan ondersteunde mij uw goedertierenheid, o Here.
19 Bij de veelheid van mijn gedachten in mijn binnenste
verkwikten uw vertroosting mijn ziel.
20 Hebt Gij iets gemeen met de zetel van het verderf,
die onder schijn van recht onheil sticht?
21 Zij maken jacht op het leven van de rechtvaardige,
en onschuldig bloed verklaren zij schuldig.
22 Maar de Here was mij tot een burcht,
en mijn God de rots mijner toevlucht;
23 Hij toch vergold hun het onrecht,
in hun boosheid verdelgde Hij hen,
Hij, de Here, onze God, verdelgde hen.

Verschijn in lichtglans, God der wrake!
Verhef U, dat uw toorn ontwake
over de rotsen en hun waan!
Wraak over hen die U weerstaan!
Gij Rechter, die de wereld richt,
toon hun uw toornend aangezicht.

Hoe lang nog zullen, Heer, de bozen,
hoe lang nog zullen goddelozen
zich vrolijk maken hier op aard?
Hoor toch, zij voeren onvervaard
het hoogste woord, zij pochen luid,
zij slaan de grootste laster uit.

Zie, Heer, hoe zij uw volk verdrukken,
uw erfdeel haast aan U ontrukken.
Zij slaan aan vreemden in uw land,
aan wees en weduwe de hand.
'God ziet het niet', zo klinkt hun spot,
'Hij merkt het toch niet, Jakobs God'.

Wordt eindelijk wijs! Wanneer, o dwazen,
staakt gij dit redeloze razen?
Wat denkt ge toch; zou Hij die 't oor
geplant heeft, missen het gehoor?
Zou Hij, die 't oog schiep, zelf misschien
een blinde zijn, niet kunnen zien?

Wie zal toch inzicht u verschaffen;
God, die zijn wet gaf, zou niet straffen?
God, die de mens zijn wegen leert,
zou dulden dat men Hem niet eert?
Hij kent het hart, Hij weet hoe klein
en ijdel's mensen plannen zijn.

Gezegend is de mens, o Here,
dien Gij kastijdt, dien Gij wilt leren.
Bij U is hem het heil gewis,
wanneer de onheilsdag daar is.
Maar ieder die uw weg veracht
valt in de kuil,-hem wordt het nacht.

De Here zal zijn volk doen leven,
Hij zal zijn erfdeel nooit begeven.
De rechtspraak zal in heel het land
weer in de waarheid zijn geplant,
en ieder die de waarheid eert,
bemint het recht dat God ons leert.

Wie treedt voor mij de boze tegen,
wie wederstaat die onrecht plegen,
wie is mijn burcht, wie is mijn schild?
Als Gij, Heer, mij niet helpen wilt,
dan daal ik in de stilte af,
diep in de kilte van het graf.

Maar stortte ik soms bijna neder,
dan steunde Gij mij sterk en teder;
ik viel niet, want Gij hieldt mij vast.
Als in mijn hart de twijfel wast,
dan zijt Gij, Heer, mij zeer nabij
en met uw troost verkwikt Gij mij.

Kan in de schaduw van uw zetel
de stoel van hem staan, die vermetel
kwelt wie naar uwe wetten leeft,
onrecht voor 't hoogste recht uitgeeft,
als hij onschuldig lijden doet,
beschuldigend onschuldig bloed?

Maar God is mij een sterke veste,
Hij wendt het onrecht mij ten beste;
't komt op hun eigen hoofden neer.
Hij is mijn sterke tegenweer.
Ja, onze God en toeverlaat
verdelgt hen in hun eigen kwaad.

Psalm 99:8

8 O Heere, onze God! Gij hebt hen verhoord, Gij zijt hun geweest een vergevend God,
hoewel **wraak** doende over hun daden.

7 Here onze God, / bitter was hun lot.
Gij hebt hen verhoord, / ja Gij gaaft uw woord.
Uw vergiffenis / was voor hen gewis.

Gij zijt vol genade, / ook al wreekt Gij 't kwade.

8 Maakt Hem nu tezaam / groot, verheft zijn naam.
Buigt u voor Hem neer, / Hij is onze Heer,
die met macht gekroond / op de Sion troont.
Houdt Hem hoog in ere! / Heilig is de Here.

psalm 103:10

Hij doet ons niet naar onze zonden
en vergeldt ons niet naar onze ongerechtigheden;

Hij is een God van liefde en genade,
barmhartigheid en goedheid zijn de daden
van Hem die niet voor altijd met ons twist,
die ons niet doet naar alles wat wij deden,
ons niet naar onze ongerechtigheden
vergeldt, maar onze schuld heeft uitgewist.

psalm 137:8

8 Gij, dochter van Babel, ter verwoesting bestemde,
gelukkig hij, die u zal **vergeldden**
hetgeen gij ons hebt aangedaan;
9 gelukkig hij, die uw kinderen zal grijpen
en tegen de rots verpletteren.

Gedenk, o Heer, de volken die ten tijde
van Sions val met wrede wellust zeiden:
'Breek af, breek af, de fundamenten bloot!'
Gij dochter Babels, toegewijd ter dood,
heil onze **wreker**, heil hem die, o trotse,
uw kindren zal verbrijzelen aan de rotsen.

Psalm 149:7

7 om **wraak** te oefenen aan de volken,
bestrafingen aan de natiën;

Gods lof zal in hun lied weerklinken.
En in hun rechterhand zal blinken
een zwaard dat voor de trots der volken
Gods **wraake** zal vertolken.
De tirannen die God weerstaan
zullen zij in de boeien slaan.
Zij juichen, nu het bruut geweld
voorgoed wordt neergeveld.

Nu zal, gelijk er staat geschreven,
Gods volk in volle vrede leven.
De boze vijand is verslagen.
Prijs 's Heren welbehagen!
Na het duister der wereldnacht
blinkt de luister van Gods geslacht.
Hemel en aarde stemmen saam
en prijzen 's Heren naam.

Jesaja 1

21 Hoe is de getrouwe veste tot een ontuchtige geworden, zij die vervuld was van recht, en waarin gerechtigheid overnachtte, en nu B enkel moordenaars! 22 Uw zilver is met onzuivere bestanddelen vermengd, uw edele wijn is met water vervalst. 23 Uw vorsten zijn opstandelingen en metgezellen der dieven; ieder van hen is belust op geschenken en jaagt beloningen na; aan de wees doen zij geen recht en de rechtszaak der weduwe vindt bij hen geen gehoor.

24 Daarom luidt het woord van de Here, de Here der heerscharen, de Machtige Israëls: Wee, Ik zal **wraak** oefenen aan mijn tegenstanders en Ik wil Mij wreken op mijn vijanden; 25 Ik wil mijn hand tegen u keren en Ik zal uw slakken als met loog uitzuiveren en al uw looddelen verwijderen; 26 uw rechters zal Ik weer maken als weleer en uw raadsheren als in den beginne. Daarna zal men u noemen: stad der gerechtigheid, getrouwe veste.

Jesaja 34

1 Nadert, gij volken, om te horen; en gij natiën, merkt op! De aarde hore en haar volheid, de wereld en al wat daaruit ontspruit. 2 Want de Here koestert toorn tegen alle volken en grimmigheid tegen al hun heer; Hij heeft hen met de ban geslagen, hen ter slachting overgegeven. 3 Hun verslagenen liggen neergeworpen en de stank van hun lijken stijgt op, ja de bergen versmelten van hun bloed. 4 Al het heer des hemels vergaat en als een boekrol worden de hemelen samengerold; al hun heer valt af, zoals het loof van de wijnstok en zoals het blad van de vijgeboom afvalt. 5 Want mijn zwaard is in de hemel dronken geworden; zie, het daalt neer op Edom en ten gerichte op het volk dat door mijn banvloek werd getroffen. 6 De Here heeft een zwaard vol bloed, het druipt van vet, van het bloed der lammeren en bokken, van het niervet der rammen; want de Here richt een offer aan te Bosra en een geweldige slachting in het land van Edom. 7 Woudossen vallen met hen, stieren met buffels, en hun land wordt dronken van bloed en het stof wordt met vet gedrenkt; 8 *want de Here houdt een dag van **wraak***, een jaar van vergelding in Sions rechtsgeding. 9 Zijn beken verkeren in pek, zijn stof in zwavel en zijn land wordt tot brandend pek, 10 dat dag noch nacht uitgaat; voor altijd stijgt zijn rook op, van geslacht tot geslacht ligt het woest, tot in alle eeuwigheden trekt niemand daardoor. 11 Pelikaan en roerdomp nemen het in bezit, uil en raaf huizen daar; Hij spant daarover het meetsnoer der woestheid en het paslood der ledigheid. 12 Van zijn edelen is er geen, die het koninkrijk uitroept, en geen zijner vorsten is er meer. 13 In zijn burchten schieten dorens op, netels en distels in zijn vestingen; en het zal een verblijf voor de jakhalzen zijn, een hof voor de struisvogels. 14 Hyena=s treffen daar wilde honden aan, veldgeesten ontmoeten elkander; ja, daar zal het nachtspook verwijlen en een rustplaats voor zich vinden. 15 Daar nestelt de pijlslang, legt er haar eieren, broedt ze uit en koestert ze in de schaduw; ja, daar verzamelen zich gieren, de een bij de ander. 16 Zoekt na in het boek des Heren en leest; niet één van deze wezens zal ontbreken, zij zullen elkander niet missen, want zijn mond heeft het geboden en zijn adem bracht ze samen. 17 Hij toch wierp het lot voor hen, en zijn hand deelde hun het (land) toe met het meetsnoer; voor altijd zullen zij het bezitten, van geslacht tot geslacht daarin wonen.

Jesaja 35:4

4 Zegt de onbedachtzamen van hart: Weest sterk, en vreest niet; ziet, uw God zal ter **wrake komen met de vergelding Gods**. Hij zal komen en u verlossen.

Jesaja 61:2

2 om uit te roepen een jaar van het welbehagen des Heren en een **dag der wreake** van onze God; om alle treurenden te troosten,

Jeremia 46:10

10 Dit toch is de dag van de Here der heerscharen, de dag der **wrake om wraak** te nemen op zijn tegenstanders; ja, het zwaard verslindt en wordt verzadigd en dronken van hun bloed, want een slachtoffer heeft de Here, de Here der heerscharen, in het Noorderland, aan de rivier de Eufraat.

Jeremia 51:6

6 Vlucht uit Babel, laat ieder zijn leven redden; komt niet om in zijn ongerechtigheid, want dit is de tijd der **wraake** voor de Here, het verdiende loon betaalt Hij hem.

Micha 5:14

14 En Ik zal in toorn en gramschap **wraak** oefenen over de volkeren die geen gehoor gegeven hebben.

Lucas 21:22

22 Want deze zijn dagen der **wraak**, opdat alles vervuld worde, dat geschreven is.

Romeinen 12:19

19 Wreekt uzelf niet, geliefden, maar laat plaats voor de toorn, want er staat geschreven: Mij komt de **wraak** toe, Ik zal het vergelden, spreekt de Here.

2 Tessalonicenzen 1:8

8 Met vlammend vuur **wraak** doende over hen, die God niet kennen, en over hen, die het Evangelie van onze Heere Jezus Christus niet gehoorzaam zijn.

Hebreeën 10:30

30 Want wij weten, wie gezegd heeft: Mij komt de **wraak** toe, Ik zal het vergelden! En wederom: De Here zal zijn volk oordelen.

Dr. Piet van Midden

Tekst: Piet van Midden

De liederen hama’alot – de liederen van de Opgangen

Het bijbelboek ‘De Psalmen’ vormt een verzameling liederen die veelal los bestudeerd zijn maar weinig in hun (veronderstelde, mogelijke) samenhang. Uiteraard is het duidelijk dat we in Psalm 1 een algemene inleiding vinden en in Psalm 150 een slotlied, maar hoe de andere mogelijke verbanden liggen is nogal onduidelijk. Misschien dat de computer ons een keer dichterbij een antwoord brengt (zoals het Wilhelmus is onderzocht, een weg die richting Datheen als auteur lijkt te wijzen, en niet naar Marnix van Sint Aldegonde), maar zover is het onderzoek nog niet. Er wordt vooral semantisch onderzoek gedaan en dat heeft een tamelijk hoog ‘ik vind’ gehalte. Stevige argumentatie heb ik nog niet gezien.

In die Psalmen zijn wel bundels aan te wijzen, op basis van de opschriften. Een daarvan is de bundel liederen die we kennen als de *sjieree hama’alot*, letterlijk: ‘liederen van de opgangen’, Psalm 121-134. Een psalm (121) heeft de titel *sjier lama’alot*. Die titel wordt nogal verschillend uitgelegd en de visie daarop wordt uiteraard (deels) bepaald door de inhoud van de psalmen. Er is een lange rij van verklaringen, die bij nader inzien in vijf verschillende visies zijn onder te brengen. Die vijf visies kun je weer onderbrengen in drie groepen:

1. Een literair-poëtische verklaring
2. Een historische verklaring
3. Een cultische verklaring

Ad 1: Voor de verdedigers van deze verklaring betekent het opschrift weinig anders dan ‘serie-lied’. Afgezien wat je jezelf daarbij moet voorstellen –wat voor zin heeft het een lied een ‘serielied’, ‘lied uit een bundeltje’ te noemen? – het woord *hama’alot* wordt er niet door verklaard. Dat is een zelfstandig naamwoord van een stam die ‘opgaan; de goede kant opgaan, omhooggaan, optrekken’ betekent.

Ad 2: De verdedigers van een historische verklaring. Deze onderzoekers wijzen op de *kunstzinnige vorm* van deze psalmengroep. Met name de *anadiplosis*, een poëtische stijlfiguur waarbij een woord in het slotvers van een lied in het volgende vers weer terugkomt. Zoals ‘wonen’ in Psalm 120: 2.3-6.7; 121: 1 / 2 .3/4. 4/5. Bezwaar: deze stijlfiguur is helemaal niet karakteristiek voor deze verzameling. We vinden die ook in Ps. 93; 96; 103; 118. Verder verklaart deze *anadiplosis* het woord *hama’alot* niet.

Ad 3: Deze verklaring biedt de meeste houvast en geeft een verklaring voor *hama’alot*. Hier wordt verwezen naar Ezra 2:1 en 7:9: de Judeeërs ‘trekken op’ en: ‘de tocht’, letterlijk: ‘de opgang uit Babel’. Het gaat hier om liederen die het optrekken uit de ballingschap naar Sion verwoorden en die ook als ‘liederen voor onderweg’ kunnen worden verstaan. Dat laatste maakt de serie ook ‘populair’ in de gemeenschappen (joden; christenen) van vandaag. Oude Griekse vertalingen ondersteunen deze visie: *anabaseon*, de *anabasis* kennen veel gymnasiasten uit hun tijd dat ze Grieks leerden: de Anabasis van de Griekse schrijver Xenofon, over de tocht van koning Cyrus. Maar in de Bijbel is de *anabasis* vooral de tocht naar een betere plek: de *anabasis* uit Egypte naar het beloofde land.

Daarnaast betekent *ma’ala / anabasis* trap, trede, helling (het ‘omhooggaan’ zit echt in deze stam) en dat brengt sommigen op het idee dat het zou gaan om ‘trappenliederen’. Uit het Misna-traktaat Middot kun je de conclusie trekken dat er een traditie was dat de levieten op de vijftien treden van de Nicanor-poort (die de voorhof van de vrouwen scheidde van die van de mannen) hun liederen inzetten. Met andere woorden: de zogenaamde *Sitz im Leben* van deze

psalmen zou mee door deze trappen zijn bepaald. *Canticum graduum* vertaalt Hiëronymus, 'lied van de traptreden'. Het zou om levietenkoren gaan.

Een andere opvatting van *ma'alot* is 'bedevaart'. Ook dan ga je 'op', omhoog, de goede kant op. NB: als je vanaf de Mont Blanc naar Jeruzalem gaat, ga je tóch 'op'. Zie Ps. 24:3; 122:4; of als het om het evangelie gaat: Marc. 10:33; Luc. 2:42 e.a. De *ma'ala*, 'opgang' is vooral de technische term voor het laatste stukje van de pelgrimage, de plechtige processie naar het heiligdom, vgl. 2 Sam. 6; 1 Kon. 12:32vv.; 2 Kon. 23: 1vv.

In de groep die we 'liederen van de opgangen' noemen herinnert alleen Psalm 122 klip en klaar aan een pelgrimage en heeft psalm 132 betrekking op een processie, een 'echt' trappenlied dus. Met andere woorden: het gaat om een verzameling liederen in wat je een 'pelgrimsboek' zou kunnen noemen. Daarin zijn ook liederen opgenomen die van huis uit geen pelgrimliederen zijn, maar wel als zodanig hebben gefunctioneerd.

Welke psalmen vinden we in deze bundel en welke relatie hebben ze met 'pelgrimage'?

Ps. 120: de psalmist is een vreemdeling en woont te ver bij Jeruzalem vandaan (vs. 5-6)

Ps. 121: het is een lied 'onderweg' waarbij de reiziger zich door JHWH beschermd vindt.

Ps. 122: een heus bedevaartslied

Ps. 123: de psalmist verlangt ernaar JHWH te aanschouwen (vs. 1-2)

Ps. 124: de pressie vanuit de volkerenwereld is enorm (volken als golven);

een ballingschapslied: de auteur is ontkomen aan de ballingschap (de strik, vs. 7)

Ps. 125: net als 124: een ballingschapslied. De ballingschap fungeert opnieuw als thema; 'de scepter van de goddeloosheid...'

Ps. 126: ballingschapslied; lied van de terugkeer

Ps. 127: minst duidelijk een 'pelgrimslied' en heeft daar ook niet een *Sitz im Leben*

Wel is de psalm de spiegel van Psalm 126 en dat kan een reden voor de opname zijn.

Ps. 128: Zelfde thema als Psalm 127. Maar nu in vs 5: JHWH zegene je uit Sion, opdat je het goede van Jeruzalem mag zien.

Ps. 129: doet weer denken aan ballingschapslied (vs. 1-3). 'Zij die Sion haten'.

Ps. 130: min of meer 'algemeen' lied uit diepe nood, maar het 'uitzien van de wachters op de morgen' past heel goed in een pelgrimslied

Ps. 131: algemeen lied van vertrouwen. Vrijwel geen connectie met het thema 'pelgrimage'.

Ps. 132: Pelgrimslied in de vorm van een koningslied: met de uitverkiezing van de koning wordt de uitverkiezing van de tempel gevierd.

Ps. 133: Connectie met pelgrimage: 'daar gebiedt JHWH de zegen' (vs. 3). De vraag is waar het 'waar' op slaat: op Jeruzalem of de plaats waar de liefde woont (of is dat Jeruzalem?)

Ps. 134: slotlied van de bundel, klassiek afgesloten 'Hij die hemel en aarde gemaakt heeft'; zie ook 121:2; 124:8; de dichter richt zich op het heiligdom, vs. 2; en bidt om een zegen vanuit Sion.

Op de leerhuisavond zullen we de psalmen in een veronderstelde samenhang bespreken. Een redacteur heeft een zinvolle reden gezien deze liederen onder te brengen onder de titel *sjer hama'alot* en wij zoeken naar die motieven in de teksten zelf.

We vragen ons verder af wat 'pelgrimage' in de Bijbel betekent en wat het vandaag de dag zou kunnen betekenen.

Zie verder voor 'technische' informatie: H.J. Kraus, *Psalmen 1&2* (BKAT), waaruit voor deze bijdrage is geput.

Drs. Kees Kok

Tekst: Kees Kok, Psalmen Muzikaal, 11 november 2011

1. GREGORIAANSE PSALMODIE

Paulus schreef in zijn brief aan de ekklesia van Kolosse, de Kolossenzen: ‘Het woord van God (variant: van de messias) moge rijkelijk onder jullie wonen, zodat jullie elkaar in alle wijsheid kunnen onderrichten en terecht wijzen en God van harte dankzeggen door het zingen van psalmen, hymnen en geestelijke liederen’ (Kol 3:16). Dat is zo’n beetje het eerste en enige dat in het Nieuwe Testament wordt gezegd over het zingen van de eerste volgelingen van Jezus van Nazareth.

Maar we weten ook dat die Jezus-aanhangers aanvankelijk een stroming vormden binnen het veelkleurige Jodendom van de eerste eeuw, en dat zij de synagogen en de tempel bezochten, waar gelezen en gezongen werd uit de oude Joodse Schrift – een nieuwe bestond nog helemaal niet. Het ligt dus voor de hand dat zij ook met de synagoge meezongen, en dat men in de oudste liturgische bijeenkomsten van de ‘eklesia’ de muzikale familietrekken van de Joodse voorouder terugvond. Daarin zijn drie kenmerken te onderscheiden:

1. Het zingend reciteren van bijbels proza 2. het door een voorzanger uitgevoerde psalmzang en 3. het ‘antifoon-zingen’, dat wil zeggen: het beurtelings zingen van versregels uit de bijbelse poëzie, met name de psalmen, door twee zanggroepen, of door voorzanger en volk. En dat zijn allemaal vormen die in heel de geschiedenis van de christelijke liturgische zang een rol spelen, om te beginnen in het gregoriaans.

Maar men kan geen rechtstreeks verband leggen tussen de synagogale muziek en het gregoriaans. Want het gregoriaans consolideerde zich pas in de achtste eeuw, toen het christendom zich al minstens vijf eeuwen van het Jodendom had afgekeerd. En de synagogale zang heeft zich in de diaspora onophoudelijk gewijzigd.

In het begin van de vorige eeuw zijn opnamen gemaakt in zeer geïsoleerde Joodse gemeenschappen in onder andere Jemen, Tunesië, Syrië, Egypte en Irak. Daarin vinden de musicologen overeenkomsten met de melodievoering van het meest virtuoze gregoriaans: een eenvoudige skeletmelodie wordt virtuoos en vindingrijk omspeelt door een enkele zanger: dat is de traditie van de *maqam*, die ook opvallend gelijkens vertoont met de reciteerkunst van de koran. Als je die *maqam* zou vertragen en stileren, begint dat al heel sterk op het gregoriaans te lijken!

Het gregoriaans zoals wij dat kennen, is ver weg gegroeid van die oorspronkelijke, vrij improviserende zangwijze. De voorzanger werd ‘schola’ en de zangwijze werd vastgelegd en versterde daardoor. Met woorden van Helene Nolthenius: ‘de muziek werd plat als ongedesemd brood, zij kon niet meer rijzen’.

Over de ontwikkeling van de liturgische muziek en zang in de eerste eeuwen is verder niets bekend. De afstandname van het Jodendom zal ook de geleidelijke afstand van de synagogale muziek hebben betekend. Het ligt voor de hand dat er hymnen en geestelijke liederen geschreven en gezongen werden op bekende ‘wereldse’ wijzen. Maar in die eerste eeuwen leidde de kerk grotendeels een ondergronds, en vaak vervolgd bestaan. Dus zal haar zang ook niet zo luid hebben geklonken.

Pas in de loop van de vierde eeuw, als het christendom doorbreekt en uiteindelijk door de Romeinse overheid als religie wordt erkend en letterlijk op het schild gehesen, horen we van

voedsters die hun zuigelingen met psalmen in slaap zingen en van ploegers die er hun ossen mee aansporen. Getuigenissen van het bestaan van volkspsalmen. De Arianen, een stroming die door paus en keizer als ketters werd beschouwd en te vuur en te zwaard bestreden, brengen deze volkspsalmen de kerk binnen, vaak gezongen in beurtzang door het volk, op eenvoudige, pakkende wijsjes. [de geschiedenis herhaalt zich]. Dat weten wij, omdat de grote geleerde kerkvader Augustinus er bij was, toen deze zangwijze in de kerk van Milaan, door de gelovigen van bisschop Ambrosius werd overgenomen. Hij schrijft daarover in zijn autobiografische *Confessiones*: 'Wat heb ik geschreid bij die hymnen en gezangen, heftig ontroerd door de stemmen van uw lieflijk zingende gemeente. (...) Niet zo lang geleden was de ekklesia van Milaan begonnen deze vorm van vertroosting en opwekking te beoefenen, onder grote geestdrift van de broeders die hun stemmen en hun harten vereend lieten klinken,' Die gelovigen waren, verdacht van arianisme, onder bedreiging van keizer Valentianus bijeengekomen in hun kerk. 'Toen,' aldus Augustinus, is er een begin gemaakt met het zingen van hymnen en psalmen naar het gebruik van oosterse streken, teneinde te voorkomen dat het volk neerslachtig zou worden (...). Sindsdien is dat gezang in zwang gebleven en bijna overal in de rest van de wereld overgenomen' (Conf. 9, IV-VII).

'Naar het gebruik van oosterse streken,' zegt Augustinus, want de antifonie, het om beurten zingen van verzen met name van de psalmen, kwam via de monniken uit het Oosten naar het westen. En, zegt Augustinus: 'De wijs klinkt zo zoet dat ook zij die het psalter niet kennen, haar zingen'. Hoe het precies geklonken heeft, weten we niet. Maar het waren ongetwijfeld eenvoudige melodietjes.

De gregoriaanse wijze van psalmzingen moet wel eenvoudig zijn voortgekomen uit het cantilleren, het reciteren = 'zingzeggen' van Schriftteksten en gebeden op een toon. Voor zover er bij dat cantilleren sprake is van melodieën, komen die voort uit het melodische accent van het natuurlijke spreken; zij stileren slechts accent, klemtoon en frasering van de tekst. Het zijn muzikale formules die de toon van de zin nabootsen zonder ook maar enige rekening te houden met de inhoud van de tekst. Als je een tekst op een toon zou blijven zingen, krijg je een nivellering van het natuurlijke spraakaccent.

Maar deze reciteer-'melodieën' passen nog niet in bepaalde tonale of ritmische categorieën van de koorzang. Die ontwikkelen zich pas later, ergens tussen 500 en 700, vooral in de beroemde koorzang van het Franse Metz. Het gregoriaans dat wij kennen telt tientallen toonsoorten waarop de psalmen gezongen worden.

In het *Liber usualis*, het gebruiksboek van het gregoriaans, vinden we zeventig pagina's met verschillende psalmtonen, acht in getal, en hun variaties.

Melodisch bestaan de psalmtonen net als de recitatiatoon bestaat uit een reciteertoon (*tenor*) met begin- en slotformules (*intonatie* en *finalis*) worden gevormd.

Deze gezangen worden door twee groepen antifonaal uitgevoerd (bijvoorbeeld voorzanger-schola; twee koren, of schola-gemeente) afgewisseld per psalmvers (tegenzang). Er ontstaat geleidelijk steeds meer variatie. Ook in het midden van elk vers (*mediante*, *mediatio*, aangegeven met een *) zijn van de tenor afwijkende noten mogelijk, en midden in een langere zin een extra interval (*flexa*). Tussen de twee helften waaruit elk psalmvers bestaat wordt een rust ingelast ter lengte van de laatste noot. Dat geeft een bepaalde rust en evenwichtigheid aan de psalmodie. De tonen waarmee het eerste vers begint geeft de toonaard aan waarin heel de psalm wordt gezongen..

'Antifoon' = soort voor- en naspel, om de toonaard aan te geven in de voor-orgelse tijden. Stemvork die steeds meer uitgroeit en 'woekert' om de psalmen heen. Meestal zocht men een korte tekst uit die overeenkwam met het thema van de dag, vaak ook uit de psalm zelf (*centonisatie*). Later worden ook andere teksten gekozen. De melodie wordt steeds rijker

versierd. De antifoon maakt zich in muzikaal opzicht los van de 'starheid' van de psalmodie en krijgt een eigen melodisch leven. Ze groeien soms uit tot enorme proporties en hun aantal stijgt wel tot de 1200!

Geen volkszang

Bij dat alles moet men weten dat de gregoriaanse psalmodie allang geen zaak meer was van het kerkvolk. Zij werd (en wordt nog steeds) beoefend in kloosters, door monniken, paters en kanunniken, tijdens de kloosterlijke getijden, niet in de plaatselijke parochiekerken.

Het Latijn was een dode taal geworden, al speelde die nog lange tijd een belangrijke rol in de wereld van de 'klerken', de clerici, op de scholen en universiteiten.

De gregoriaanse wijze van psalmzingen laat weinig ruimte voor de beleving van de tekst, met de grote emoties die in de psalmen een rol spelen: *himmelhoch jauchzend, zum Tode betrübt*. Zij lijken weinig op de volkspsalmen waar Augustinus de tranen van in zijn ogen kreeg.

Gekerstend

De psalmen zijn in de traditionele christelijke liturgie ook grotendeels 'ontjoodst' en 'gechristianiseerd' ze zijn voor de leer van de kerk slechts van belang voor zover ze iets zeggen over het verlossingswerk van Christus. Teken daarvan is de zogenaamde 'doxologie', de lofprijzing op de drie-eenheid, waarmee elke gregoriaanse psalm afsluit: 'Eer aan de Vader, de Zoon en de Heilige Geest, et in secula seculorum. amen'. Hun persoonlijke en politieke emoties, hun algemeen menselijke, existentiële betekenissen treden terug achter het dogma.

2. GENEEFSE PSALMEN

Met de invoering van de reformatie in 1536 in Genève werd de misviering tot reine woorddienst waarin geen plaats meer was voor koorzang, voorzang door een priester of instrumentale muziek. De reformator Jean Cauvin (later: Calvin) - tegenwoordig Johannes Calvijn genoemd - voelde dit al spoedig aan als gemis.

Reeds in zijn eerste bekende theologisch werk, de *Institutio Christianae Religionis* (Bazel 1536) spreekt hij over het zingen van psalmen in de eredienst. In de *Ordonnances ecclésiastiques* uit 1537 schrijven de predikanten van Genève: 'Onze huidige gebeden in de eredienst werken zo koud dat het een schande is. De Psalmen Davids zouden ons kunnen aanzetten onze harten tot God te verheffen ... zij zouden ons ertoe kunnen bewegen de roem van Zijn naam door onze lofzang te verhogen.'

In 1538 werd Calvijn na onenigheid met het stadsbestuur uit Genève verbannen. Hij vertrok naar Straatsburg, waar hij o.a. voorganger van de Franstalige vluchtelingengemeente werd. In Straatsburg leerde hij de gemeentezang en de Duitse bewerkingen van psalmen door Maarten Luther (onder andere 'Een vaste burcht is onze God' naar psalm 46) en anderen kennen. Calvijn nam dit gebruik over in zijn gemeente. Hiervoor gebruikte hij berijmingen van de Franse hofdichter Clément Marot en eigen berijmingen. Gezongen werden de psalmen op in Straatsburg bekende Duitse melodieën.

In 1539 gaf hij een eerste psalmbundel (*Aulcuns Pseaulmes et cantiques mys en chant*) uit met 22 psalmen en gezangen, de tien geboden, de lofzang van Simeon, en de apostolische geloofsbelijdenis. Van psalm 25 en 46 staat vast dat de berijmingen van de hand van Calvijn zelf zijn.

Een dertiental psalmen uit het Straatsburgse psalmbboekje is van de hand van Marot. Toen Calvijn deze psalmen in handen kreeg, waren er echter ingrijpende wijzigingen in aangebracht. In 1541 keerde Calvijn terug naar Genève. Daar ontmoette hij in 1542 Marot. Samen met hem werd het gezangboek gereviseerd en in 1543 opnieuw uitgegeven. Calvijn stimuleerde Marot om alle psalmen te berijmen. Tot zijn vertrek uit Genève voltooidde hij er nog 19. Zijn

werk werd vanaf 1548 voortgezet door Théodore de Bèze. Er volgden bundels in 1543 (*La Forme des Prieres et Chantz ecclesiastiques*) en 1551 (*Pseaumes octantetrois de David*). In 1562 werd uiteindelijk de eerste bundel met alle psalmen uitgegeven. De berijmingen van Calvijn uit de eerste bundel waren hierin integraal vervangen door teksten van Marot en De Bèze. Ook de oorspronkelijke Duitse melodieën waren meestal bewerkt en soms zelfs vervangen door nieuwe composities van Guillaume Franc (cantor, voorzanger en muziekleraar te Genève), Loys (of *Louis*) Bourgeois en Maistre Pierre (waarschijnlijk *Pierre Davantès* of *Pierre Dagues*). Deze melodieën zijn niet, zoals soms wordt gedacht, gebaseerd op volksliedjes uit die tijd, maar voor het overgrote deel speciaal voor de psalmen gecomponeerd. Eén van de uitzonderingen hierop is de melodie van psalm 80 - oorspronkelijk voor het joodse paasfeest bedoeld - dat vrijwel volledig identiek qua melodische structuur aan het Gregoriaanse paasgezag 'Victimae Paschali laudes'. De bekendste 'Straatsburgse' psalmmelodie die gehandhaafd bleef, is de melodie van Matthias Greitter van psalm 36, hergebruikt voor psalm 68. In het *Liedboek voor de Kerken* staat boven elke melodie een combinatie van een of meer van deze zeven aanduidingen, waaruit de herkomst van de melodie blijkt. Als er twee tegelijk genoemd worden, betekent dit dat de oorspronkelijke melodie bewerkt is:

* Straatsburg 1539, Genève 1542, 1543, Genève 1551, Loys Bourgeois 1551, 1554-'56, Genève 1562

Nederland

Al voor de reformatie waren er Nederlandstalige berijmingen van de psalmen, bijvoorbeeld 'Die Delftsche Souter' uit 1480. (Souter is een oud woord voor psalm.) In 1540 verscheen een bundel psalmberijmingen op melodieën van bekende volksliedjes, waarschijnlijk van de hand van Willem van Zuylen van Nijvelt. Deze *Souterliedekens* werden bekend door driestemmige bewerkingen (1556-57) van Clemens non Papa en vierstemmige (1561) van Gerardus Mes, naast een kleinere selectie -een goede vijftig- vierstemmig gezette psalmen (1568) door Cornelis Boscoop, voor huiselijk gebruik.

Na het verschijnen van de Geneefse psalmen beginnen verschillende dichters en geestelijken met het maken van Nederlandse berijmingen op de Geneefse melodieën. In 1565 verschijnt van Lukas d'Heere een bundel met ca. 40 psalmen: 'Psalmen Davids na d' Ebreesche waerheyt en d' alderbeste exemplairen oft translatiën, Liedekinswijs in dichte ghestelt: op de voysen en mate van Clement Marots Psalmen.' Ook de dichter Jan Utenhove berijmde psalmen naar het Hebreeuwse origineel en gaf verschillende bundels uit.

Postuum verscheen de complete psalter van zijn hand: 'Johannes Wtenhove van Ghendt de Psalmen Davidis in Nederlandischen Sangrijme, London, 1566.' Enkele maanden tevoren waren (eveneens in 1566) de versificaties van Petrus Datheen verschenen ('Psalmen Davids en andere Lofsangen, uyt den francoyschen Dichte in Nederlandschen overgezet door Petrum Dathenum'), die, zoals de titel zegt uit het Frans waren vertaald.

Deze psalmen werden reeds bij de grote hagenpreek van 23 juli 1566 bij Gent gezongen en hebben sindsdien een snel groeiende populariteit verworven.

In 1580 verscheen een complete vertaling van Philips van Marnix. Deze vertaling en latere vertalingen van Joost van den Vondel en Jacob Revius hebben de vertalingen van Datheen niet kunnen verdringen, ondanks het feit dat deze vertalingen volgens vrijwel alle literatuurcritici van een veel betere kwaliteit zijn.

Berijming van 1773

In de 18e eeuw groeide de weerstand tegen de verouderde berijming van Datheen. In 1773 werd na enig geharrewar een nieuwe berijming van Johannes Eusebius Voet, die van het dichtersgezelschap *Laus Deo Salus Populo* en Hendrik Ghysen ingevoerd. Inmiddels was de gewoonte ingeslopen de psalmen uiterst langzaam op noten van gelijke lengte te zingen (het zogenoemde iso-ritmisch zingen). In sommige streken werden hierop bovendien

geïmproviseerde versieringen gezongen, *draai-ommetjes* genoemd. Jos. van Yperen beschrijft dit in 1778 als de gewoonte de psalmen ‘in den mond te draaien, te kauwen en door ettelijke verlagingen en verheffingen tusschen de tanden en ‘t gehemelte slangsgewijze henen te slingeren en te dwarrelen’. Met de nieuwe berijmingen wilde men tevens deze gewoonten tegengaan. De grote weerstand waarop dit stuitte is het onderwerp van de roman *Het psalmenoproer* van Maarten ‘t Hart (zie ook *Psalmenoproer*). De psalmen werden ook na 1773 op gelijkklange noten gezongen.

Nieuwe psalmberijmingen

Hierin kwam pas in 1938 verandering met de invoering van *Psalmen- en Gezangenbundel* van de Nederlandse Hervormde Kerk. Nu ontstond echter ook de behoefte aan nieuwe berijmingen daar de berijmingen uit 1773 geen rekening hielden met de ritmiek van de Geneefse psalmen. In 1968 kwam een nieuwe berijming gereed door een collectief van dichters bestaande uit Martinus Nijhoff, Willem Barnard, Ad den Besten, Klaas Hanzen Heeroma, G. Kamphuis, W.J. van der Molen, J.W. Schulte Nordholt, Fedde Schurer en Jan Wit. Deze vertaling maakt deel uit van het *Liedboek voor de Kerken* dat 1973 is uitgegeven en in het grootste gedeelte van de protestantse kerken in Nederland gebruikt wordt. Nieuwere vertalingen verschenen in het Gereformeerd Kerkboek (1986, 2006).

Kenmerken

De Geneefse melodieën vormen een opvallend homogene verzameling. Naast het feit dat de melodieën in vrij korte tijd door een klein aantal componisten is geschreven, zijn er een aantal opvallende kenmerken waaraan alle melodieën voldoen.

- * Gebruik van de kerktoonsoorten.
- * Omvang van hoogstens één octaaf. (Met uitzondering van de melodie van de Lofzang van Zacharias. Deze melodie heeft de omvang van een none.)
- * Uitsluitend halve en kwart noten.
- * Vrijwel geen melismen. Er zijn enkele psalmen (2, 10, 13, 91, 138) waar twee noten op één lettergreep gezongen worden en alleen in psalm 6 komt een lettergreep voor die 3 noten gekregen heeft.

Gebruik buiten Nederland

De Geneefse melodieën worden in het Engelse taalgebied onder andere gebruikt in de Schotse reformatorische kerken. In Duitsland wordt het complete Geneefse psalter gebruikt door de *Evangelisch Reformierte Kirche*, en is evenals in het *Liedboek voor de kerken* in zijn geheel voor de gezangen in het liedboek opgenomen. Enkele Geneefse psalmen zijn ook opgenomen in het algemene liedboek van de protestante kerken in Duitsland, het *Evangelisches Gesangbuch* en in regionale uitgaven daarvan.

In het Duitse katholieke liedboek *Gotteslob* zijn ca. 10 psalmen van Ulenberg overgenomen. Ook in de Hongaarse Gereformeerde Kerk worden psalmen op de Geneefse melodieën gezongen.

Muziekhistorische betekenis

De Geneefse psalmen zijn vooral binnen de calvinistisch georiënteerde kerken verbreid. In deze kerken speelde kunstmuziek een veel minder belangrijke rol dan in de Lutherse kerken. In de eredienst werd uitsluitend eenstemmig gezongen. Meerstemmige en instrumentale bewerkingen waren uitsluitend voor huiselijk of concertant gebruik bedoeld. Het aantal composities dat een Geneefse psalm als uitgangspunt heeft is hierdoor veel geringer dan het aantal werken dat is gebaseerd op kerkliederen uit de (Duitse) Lutherse traditie. Bekend zijn de vierstemmige koorzettingen en motetten van Claude Goudimel geworden. Minder bekend zijn de composities van Claude Lejeune uit dezelfde tijd en de bewerkingen van

Clément Janequin en Paschal de l'Estocart. Jan Pieterszoon Sweelinck schreef verschillende psalmvariaties voor orgel en meerstemmige psalmmotetten. Anthonie van Noordt schreef in dezelfde stijl orgelcomposities over deze melodieën. Orlando di Lasso maakte samen met zijn zoon Rodolpho driestemmige bewerkingen van de psalmen van Caspar Ulenberg, waarvan de melodieën grotendeels op de Geneefse melodieën zijn gebaseerd. In Noord-Duitsland schreef Sweelincks leerling Paul Siefert twee bundels met psalmmotetten.

Een klein aantal Geneefse psalmen vond zijn weg in de Lutherse kerkmuziektraditie. Hierdoor vinden wij een aantal Geneefse melodieën terug in de composities van onder meer Johann Sebastian Bach.

Componisten uit het meer recente verleden die zich door het Geneefse psalter lieten inspireren, zijn onder andere: Zoltán Kodály, Frank Martin en Arthur Honegger.

De Psalmen in de lutherse kerk

Vele lutherse gemeenten hebben in de loop van de tijd een enigszins tweeslachtige houding tegenover de Psalmen gehad. Luther zelf heeft slechts zeven psalmberijmingen voor de gemeentezang tot stand gebracht. Dit steekt magertjes af tegen de 29 andere geestelijke liederen die hij vervaardigd heeft. Luther prefereerde voor de kerkzang liederen die wat minder aan de letterlijke tekst van de Bijbel gebonden waren. Hij meende zo de nieuwtestamentische boodschap van en over Christus beter te kunnen uitdragen. Hij schroomde hiertoe overigens niet in enkele van zijn psalmberijmingen christelijke elementen aan te brengen. In de calvinistische traditie worden de Psalmen, als onderdeel van Gods woord, beschouwd als door de Heilige Geest gedicteerd. Uiteraard dient een psalmberijming dan zo dicht mogelijk bij de oorspronkelijke tekst te blijven. Bovendien werd in gereformeerde kringen de voorkeur gegeven aan psalmen boven gezangen, omdat de laatste toch meer als - feilbaar - mensenwerk beschouwd werden. De geschetste tegenstelling moet overigens niet al te absoluut worden gezien. Vele lutherse psalmbundels hebben gereformeerde invloed ondergaan en ook andersom kwam wel voor. Van regio tot regio verschilde in de lutherse gemeenten ook de acceptatie van de Psalmen in de kerkelijke liturgie. In de Nederlanden heeft het psalmzingen zich een vaste plaats veroverd, ook in de lutherse kerk, zij het vooral als omlijsting van de preek die de centrale plaats innam.

3. ANGLICAANSE TRADITIE

De Anglicaanse kerkzangtraditie ontstond toen koning Henry VIII van Engeland na langdurige onmin met de paus van Rome een eigen Britse kerk stichtte, met zichzelf aan het hoofd.

Zijn opvolger Edward bepaalde dat er in de landstaal moest worden gezongen - 'for every syllable a note': een drastische koerswijziging t.o.v. de oude RK traditie. Vanaf het begin werd de Anglicaanse koormuziek (*chant*) gekenmerkt door een melodieuze stijl, met een mooie samenklank van de verschillende stemmen ('homofoon'). Orlando Gibbons (1583-1625) wordt wel de vader van de Engelse kerkmuziek genoemd. Hij componeerde met behulp van technieken uit de oude Latijnse traditie, maar met een eigen Engels 'idioom'.

In de Engelse kerkmuziek wordt een onderscheid gemaakt tussen de *parish church tradition*, waarin het kerkvolk zelf zingt en de *cathedral tradition* waarin getrainde koren optreden, in dubbelkorige opstelling, zoals in de katholieke kloosters. In die zin is het elitemuziek.

De psalmen worden gezongen, reciterend op een 'Chant', een eenvoudige melodische formule. Op een bepaalde chant kunnen in principe alle psalmen gezongen worden. Deze chants hebben zich ontwikkeld uit de gregoriaanse psalmzang, die al vanaf de 15e eeuw geharmoniseerd wordt, o.a. door Ockegem en des Josquin Prés. Die harmonisatie is in eerste instantie 'natuurlijk' spelend met de boven- en ondertonen van de *tenor*, (de hoofdtoon). De zogenaamde *Ars Nova*, bestaat in min of meer geslaagde experimenten met die 'muziek der

sferen', het cultiveren en manipuleren van de natuurlijke harmonie, zoals het aanleggen van tuinen, de natuur cultiveert. [voorbeelden]

Toen in de Anglicaanse kerk het Latijn door het Engels werd vervangen, bleek de psalmzang om anders gestructureerde melodische formules te vragen dan de gregoriaanse, om op natuurlijke wijze gezongen te worden. Vanaf eind zeventiende eeuw werden voortdurend nieuwe formules gecomponeerd, goede en slechte. De bloeitijd daarvan is 1770-1900. Elke chant is een miniatuur compositie. Die moet zo sterk zijn zij de hele psalm kan dragen. De tekst moet duidelijk en op natuurlijke wijze worden uitgesproken en de duur van elke noot wordt bepaald door de woorden. Er is geen vaste maatsoort. De tekst bepaalt het ritme. De verzen worden afwisselend, het begin en eind door beide koorhelften (Decani en Cantoris) samen. Niet geschikt voor gemeentezang, dat is de zwakte ervan.

Overeenkomsten met het gregoriaans: 1. niet voor gemeentezang 2. formuletechniek 3. antifonie.

Verschillen: 1. van Latijns naar Engels idioom 2. alle teksten gelijk van expressie – tekst bepaalt ritme en dynamiek (p/f) 3. eenstemmig – meerstemmig (homofoon)

4. GELINEAU- HUIJBERS

De Franse priester-musicus Joseph Gelineau schreef in de naoorlogse jaren psalmen naar gregoriaans stramen, maar met een heel eigen, 'Franse slag'. De Nederlandse kapelaan Josef Keet nam ze na een bezoek aan Frankrijk in 1957 mee naar huis en improviseerde Nederlandse teksten onder de noten van Gelineau. Dat ging, omdat de psalmversen in een vrij tekstritme geplaatst waren onder een paar noten die samen meer een vervoermiddel voor de tekst vormden dan een eigenstandige melodie. De tekst gaf, net als in het oude gregoriaans de toon aan. Er kwam een aantal bundeltjes uit met vernederlandste Gelineaupsalmen, die een hevige, maar korte populariteit genoten. Was hun 'air' toch nog te Frans voor de polder, of kwamen de teksten adem te kort? Hoe het ook zij, Gelineau had school gemaakt. Bernard Huijbers, een Nederlandse jezuïet, liet zich door hem inspireren om op eenzelfde wijze te componeren, maar dan met Nederlandse teksten als uitgangspunt. Dat was het begin van een bijna twintig jaar durende samenwerking tussen hem en Huub Oosterhuis in de Amsterdamse 'Werkgroep voor Volkstaalliturgie' (1960).

Theorievorming

De aan de praktijk getoetste muzikale theorie van de liturgische volkszang is zo'n vijftien jaar geleden door Bernard Huijbers neergelegd in zijn boekje *Door podium en zaal tegelijk*.¹ Hier vindt men een verantwoording van de wijze van componeren die kenmerkend is voor Huijbers zelf en voor zijn leerlingen. 'Wat er nu gebeurt is zo uniek in de westerse muziekgeschiedenis, dat het moeite kost daarvoor een goede parallel te vinden: er wordt muziek gecomponeerd die principieel uitgevoerd wil worden door zowel professionals of semi-professionals als door de ongeschoolde aanwezige luisteraars (die men dan ook eigenlijk niet meer kan aanduiden met de naam van luisteraars).'² Het gaat om 'volksmuziek' tegenover 'elite-muziek', om de zang van de gehele gemeenschap. Gebruik van vanouds bekende melodische wendingen of formules, die zwemen naar plagiaat – vooral uit het gregoriaanse repertoire -, zijn geen onvolmaaktheden maar een deugd. En de muziek moet *ritmisch* zijn.³ Ook het gregoriaans was (oorspronkelijk) volksmuziek, elementaire, 'motorische' muziek. Huijbers: 'Het gregoriaans berustte op dezelfde

1 Huijbers 1969 199.

2 Ib. 9.

3 Ib. 22-24.

motorische grondslagen als het volkslied dat in de bloeiperiode de klankschilderende plastiek nooit bewust nastreefde, en geen bepaalde toonsoorten kende voor vreugde of verdriet.⁴ Wat er sinds de jaren zestig gebeurt in de Nederlandse kerkmuziek, is dus eerder 'klassiek' dan 'uniek'. Bernard Huijbers heeft de oudste liturgische muziektraditie van het gregoriaans met zorg en liefde geïntegreerd in veel van zijn liederen, en het is aan hem en aan zijn leerlingen te danken is dat er in veel kerken Nederlandse psalmen en beurtzangen in gregoriaanse trant worden gezongen, dat wil zeggen: vanuit de tenen van de tekst.

5. NIEUWE LIEDEREN UIT OUDE PSALMEN

Bij de presentatie van *150 Psalmen vrij van Huub Oosterhuis*

Vijftig psalmen

In 1967, verscheen het bundeltje *Vijftig psalmen. Proeve van een nieuwe vertaling*. Gemaakt door de dichters Huub Oosterhuis en Michel van der Plas, geholpen door de exegeten Han Renckens sj en Pius Drijvers. Meer lukte toen niet. Te veel werk, te weinig tijd. Deze Proeve werd een groot succes en beleefde tientallen herdrukken, tot in deze eeuw.

De vijftig werden grotendeels door Bernard Huijbers op muziek gezet, in beurtzangen en liederen, waarmee hij in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw een belangrijke bijdrage leverde aan het Nederlandse liturgische zangrepertoire.

Intussen bleven de psalmen voor Oosterhuis een blijvende bron van nieuwe liederen in allerlei vrije bewerkingen en toepassingen, in 'liederen bij psalmen'. Een van de bekendste is wel zijn bewerking van Psalm 14 uit de jaren zeventig, 'Niksers leeghoofden', met het refrein:

*Zij breken de weg op, verwoesten het land
niemand die raad weet, niemand die recht doet,
niemand.*

Het hele psalter

En nu dan, vierenveertig jaar later, heeft Huub Oosterhuis zich in zijn eentje alle honderdvijftig psalmen eigen gemaakt. Zo'n twaalf en een half jaar – sinds zijn vijfenzestigste – heeft hij er in niet-gepensioneerde staat intensief aan gewerkt: tussen alle bedrijven door van het zoeken en vinden van een Nieuwe Liefde, tussen verhuisdozen, in treinen en op hotelkamers, in schaarse vakanties, en veel te vaak met doden die zijn aandacht vroegen. Zo zette hij onverdroten het grote werk voort dat hij in 1959 begonnen is met zijn eerste lied, 'Zolang er mensen zijn op aarde', en dat hij tijdens een lezing in de abdij van Berne-Heeswijk in 1963 als volgt motiveerde: 'Zoals de moderne dichter op zoek is naar poëzie, in staat om de 'ruimte van het volledig leven tot uitdrukking te brengen' - aldus de dichter Lucebert - zo verlangt de hedendaagse kerkgemeenschap (...) een liturgie in de levende landstaal - dat is de taal waarin wij wonen en wortelen, spreken; de taal waarin wij fantaseren en ziek zijn en geld verdienen en liefhebben.'

De psalmen zijn gedichten die de ruimte van het volledig leven tot uitdrukking brengen. Het zijn de oudste levensliederen van onze beschaving. Ze bezingen het leven van zijn diepste diepten tot zijn hoogste hoogten. Maar ze zijn wel verpakt in een twee en een half duizend jaar oud taalgewaad. En zij komen lang niet in alle vertalingen tot hun recht. Er zijn telkens opnieuw dichters nodig die ze weer in de taalruimte zetten, waarin wij wonen, wortelen, spreken, fantaseren, geld verdienen (of juist niet verdienen, of ten koste van...) en liefhebben. Dat heeft nu Huub Oosterhuis gedaan met zijn *150 psalmen vrij*.

4 Pollmann 1935, 9.19

Ploert en Schender

In deze nieuwe bewerkingen zijn de psalmen weer wat ze oorspronkelijk geweest moeten zijn: fel realistisch, politiek geëngageerd en moreel veeleisend, soms op het irritante af. Ze lopen vaak over van machteloze woede tegen de onrechtbedrijvers van deze wereld. Die onrechtbedrijvers worden in de meeste psalmvertalingen ‘goddelozen’ genoemd, alsof het om areligieuze mensen zou gaan. Maar in het Hebreeuws heten ze *rasja*, en dat zoveel betekent als ‘schuldig aan het onrecht’.

Oosterhuis heeft er een gloednieuw en areligieus woordenpaar voor gevonden: ‘Ploert en Schender’, een innig samengaan van gewetenloosheid en gewelddadigheid.

Wat goed is en wat slecht is, staat volgens de bijbel geschreven in ieders hart en ligt op ieders tong, al wordt het vaak verdrongen en weggeslikt. Daarom is de eerste zin van Oosterhuis’ nieuwe psalter in zijn bijna banale eenvoud geniaal. Waar in het Hebreeuws zo iets staat als: ‘Welzalig (gelukkig) de man die niet wandelt in de raad der goddelozen’, durft hij te schrijven: *Goed is dat je niet doet wat slecht is*. Dat wordt vervolgens ingevuld en toegelicht: *je moet niet achter oplichters aanlopen, niet heulen met Ploert en Schender. heb je naaste liefenzovoort*, maar eigenlijk zijn alle psalmen in die ene zin samengevat.

Wat goed en wat slecht is, is in de psalmen niet alleen een zaak van persoonlijke spiritualiteit. Het heeft alles te maken met samenleving en politiek. Dat spreekt al spreekt meteen uit de tweede psalm die Oosterhuis zo laat beginnen: *Hoort despoten van alle tijden en uw trawanten/ waarom raast en tiert gij, hele volkeren geselend?* Bij elkaar vormen deze honderdvijftig liederen een soort psalmparlement van de linkse kerk voor een betere wereld. Dat streven wordt in psalm 64 *vrij* weggehoond als ‘De lachwekkende utopieën van de tomatenpriester’. Zo persoonlijk-actueel gaat het er soms aan toe in dit boek.

Het moge duidelijk zijn: deze vrije bewerkingen staan ver af van de gangbare a-politieke, religieus-spirituele omgang met de psalmen, en met de wijze waarop ze schijnbaar emotioneel verheven in kloosters en kerken worden doorgezongen: de vloekpsalm even sereen als de lofpsalm, de juichpsalm even vlak als de huilpsalm.

En ze lijken ook weinig meer op de psalmen zoals die eeuwenlang in protestantse kerken hebben geklonken, en zoals ze nog vaak ‘als brede rivieren traag door oneindig laagland gaan’ (met dank aan Marsman)..

Zang en tegenzang

We kunnen de psalmen na 2500 jaar niet meer kritiekloos en slaafs napraten en –zingen. Soms gaan ze gewoon te ver, staan ze te ver van onze ervaring en beleving af. Dan verdienen ze een echte tegenstem - een kritische *antifoon*. Veel van deze vrije psalmen krijgen impliciet of expliciet zo’n antifoon mee. Bij Psalm 21 heeft Oosterhuis het er voor de duidelijkheid boven gezet: ‘Zang en tegenzang’. Een van de strofen van deze psalm klinkt, in een vrij letterlijke vertaling, zo:

*Hij zal jouw vijanden vinden
en weg van de aardbodem vagen,
Hij laat voor hen vuurovens bouwen,
ze vastbinden rug aan rug -
en dan de zweep erover.
Hun kinderen zal hij verdelgen,
uitroeien de vrucht van hun zaad.*

Daar *moet* flink tegenin gezongen worden, zeker na Auschwitz – ook al kon de dichter van de psalm zich daar in de verste verte niets van voorstellen. Daarom begint de tegenzang zo:

*Ik lees en herlees dit lied.
Was dit de god onzer vaderen?
Mijn god is het niet meer.*

*Luister mijn zoon en mijn dochter:
zing dit liedje niet verder,
leer het je kinderen niet.
Als er een god is,
is het een ander.*

*Een die niet komt verdelgen
die geen vuurovens stookt
maar zijn geliefden levend
uit de vlammen bevrijdt.*

Twijfel

Nog een paar voorbeelden van die tegenzang, die ‘antifonie’. Het begin van psalm 23, de oerpsalm van het godsvertrouwen - ‘Mijn herder is de Heer, het zal mij nooit aan iets ontbreken’ -, begint bij Oosterhuis met het voorbehoud van de twijfel:

*Jij mijn herder?
Niets zou mij ontbreken*

En waar de psalm zegt ‘ik zal niet bang zijn’, nuanceert Oosterhuis, ongetwijfeld meer in overeenstemming met de menselijke gevoelens:

*Moet ik de afgrond in, de doodsvallei
ik zal bang zijn - ben jij naast mij
ik zal niet doodgaan van angst.*

Als het in psalm 94 gaat over de ‘God der wrake’, maakt Oosterhuis die wraak zoet, met – voor de fijnproevers - een meesterlijke draai naar psalm 19:

*Zoet als de zoetste honing
is de wraak van zijn woord*

Psalm 95 gaat over God als ‘de rots van ons behoud’. Maar, zo vraagt Huub zich af:

*Moeten we dat vandaag nog bezingen
triumfantelijk schallend?*

Vandaag, na al die eeuwen van oorlogen, marteling, en moord, kan dat toch niet meer. *Was het maar waar / dat wij nog konden geloven.* In zijn lied naar Psalm 96 laat Oosterhuis die rots van ons behoud dan ook machteloos en weeklagend strompelen tussen de lijken van de namelozen, als ‘een zwarte vlek’. Machteloze almachtige. Of, zoals hij hem elders noemt: ‘Almachtige dovenetel’, en ‘dovekwartelgod’. Kan hij eigenlijk wel luisteren?

Meerderheidsstandpunt

Huub Oosterhuis durft de psalmen zó tegen te spreken, zo te pakken op hun eigen woorden, omdat hij ze leest vanuit hun 'meerderheidsstandpunt', hun algemene tendens. En daarin is deze God toch vooral een barmhartige vader, die als een moeder zorgt voor haar kinderen: een redder, een 'vriend voor het leven', ja, een 'grote schat'. Oosterhuis schuwt niet het gebruik van de alledaagse taal van de liefde: 'Ik heb jou lief, toegenegene', 'Ik lach U toe, verliefd en verlegen' - hij hoort die taal in de psalmen, in het zeer vaak voorkomende Hebreeuws-bijbelse woordenpaar *chesed we emet*, vriendschap en trouw, de absolute tegenpolen van Ploert en Schender.

En zo zou ik nog uren kunnen doorgaan. Over die beruchte, ellenlange psalm 119, bijvoorbeeld, door Oosterhuis ondergebracht in 22 liederen, allemaal al op muziek gezet door Antoine Oomen, met die prachtige regels:

dankzij uw Thora blijf ik fris en intact (9)

Nog als ik een doorrookte ingekrompen wijnzak ben

zal ik uw regelgevingen niet vergeten (11)

Ik heb haar lief uw Thora

moet altijd aan haar denken (13)

Ten slotte

Huub Oosterhuis heeft met zijn *psalmen vrij* een schat aan nieuwe liederen aan het Nederlandstalige repertoire toegevoegd - ontworsteld aan de oerpsalmen.

Hij heeft de oude psalmen in het hart geraakt en met zijn dichterziel getransfigureerd tot nieuwe grote liederen. Minstens de helft daarvan is inmiddels alweer getoonzet, de meeste door Antoine Oomen, maar ook vele door Tom Löwenthal, en Stijn van der Loo, Thom Janssen, en zoon Tjeerd. En in de toekomst zal dit nieuwe psalmenwerk ook een schatkamer zijn van kleine liederen, beurtzangen, acclamaties, gezongen hartenkreten en gesproken meditaties. Want ook voorgelezen, zingen ze al.

Prof. dr. Cees den Heyer,

Tekst: Amsterdamse cahiers, nr. 18, Psalmen, Shaker Publishing, Maastricht, 2000, Cees den Heyer, Psalmen in het Nieuwe Testament, blz. 103 - 114

VERVULLING

In het slothoofdstuk van het evangelie van Lucas staat een opmerkelijke passage: 'Dit is wat Ik (: Jezus) jullie heb gezegd toen Ik nog bij jullie was: alles wat er in de Wet van Mozes en bij de Profeten en in de psalmen over Mij geschreven staat, moet in vervulling gaan' (Luc. 24:44). De combinatie van Wet en Profeten komt vaker voor in de evangeliën (Mat. 5:17; 7:12; 11:13; 22:40; Luc. 16:16; Joh. 1:45 - soms 'Mozes en de profeten', Luc. 16:29,31). Zonder parallellen is de 'drieslag' in de geciteerde tekst van Lucas: Wet, Profeten en Psalmen. Zoals bekend wordt in de joodse traditie de Hebreeuwse bijbel (= Tenach) in drie delen ingedeeld: Thora, profeten en Geschriften. Zeker is dat in de nieuwtestamentische periode 'Thora en Profeten' als gezaghebbend golden. Over de samenstelling van het derde deel de Geschriften - was de discussie nog niet afgerond. Uit de tekst in het evangelie van Lucas mag worden afgeleid dat het boek der Psalmen tot de gezaghebbende geschriften werd gerekend.

Het feit dat Lucas de Psalmen op één lijn plaatst met Wet en Profeten, heeft tot gevolg dat in het citaat wordt gesproken over 'de vervulling van wat in de Psalmen over Jezus geschreven staat'. Vooral dankzij de evangelist Matteüs is de lezer(es) van het Nieuwe Testament vertrouwd geraakt met de gedachte dat in Jezus' woorden en daden uitspraken van profeten in vervulling gaan (Mat. 1:22-23; 2:5-6,15,17-18,23; 4:14-16; 8:17; 21:4-5; 27:9-10). Bovendien kan gezegd worden dat hij niet gekomen is 'om de Wet en de Profeten af te breken, maar te vervullen' (Mat. 5:17). Met uitzondering van de geciteerde tekst in het derde evangelie is in de nieuwtestamentische geschriften nergens sprake van 'het vervullen van wat in de Psalmen over Jezus geschreven staat'.

Wie nieuwsgierig geworden door de woorden van Lucas op zoek gaat in het Nieuwe Testament naar teksten met verwijzingen naar de Psalmen komt al snel tot de ontdekking dat zij in vrijwel alle nieuwtestamentische geschriften te vinden zijn. In het kader van dit artikel is het niet mogelijk naar volledigheid te streven. De toegewezen ruimte legt beperkingen op.

¹ Om die reden richt ik de aandacht op het gegeven dat apostelen en evangelisten in het Nieuwe Testament de weg van Jezus gemarkeerd hebben met citaten uit en verwijzingen naar oudtestamentische Psalmen. Die woorden vergezelden hem op zijn weg, vanaf het eerste begin tot aan het bittere einde toe, ze troostten hem en inspireerden hem tegen de stroom in te gaan en nieuwe wegen te zoeken. Psalmen schonken hem de zekerheid een geroepene te zijn en gaven hem de kracht zijn lot te dragen. Met een Psalmvers op zijn lippen stierf hij een gruwelijke dood aan het kruis.

DE NAAM 'JEZUS' – PSALM 130

Als enige van de nieuwtestamentische auteurs wijst de evangelist Matteüs op de bijzondere betekenis van de naam 'Jezus'. Die naam houdt een programma in en bevat in een notendop de zin van zijn bestaan: 'want Hij is degene die zijn volk zal redden uit hun zonden' (Mat 1:22). De evangelist zinspeelt onmiskenbaar op het slot van Psalm 130: 'Hij is het die Israël verlost van al zijn zonden' (v. 8).

De dichter van Psalm 130 stelde zijn vertrouwen op God. Hij zong een somber gestemd bedevaartslied. Voor blijdschap was weinig of geen reden, want hij was zich ervan bewust 'uit het diepste' te zingen (v 8) Hij maakte zich geen illusies. Zijn zonden waren groot en op eigen kracht vertrouwde hij door schade en schande wijs geworden niet meer. Hij waagde het desondanks 'uit het diepste' tot God te roepen, omdat hij wist van Gods 'liefde' (v. 7) ². Wanneer Matteüs de naam van Jezus verbindt met Psalm 130 dan zal hij daarmee tot uitdrukking hebben willen brengen dat in Jezus van Nazaret die liefdevolle goedheid van God gestalte heeft gekregen. Uit het vervolg van zijn evangelie blijkt dat Matteüs veel waarde hecht te aan woorden van Jezus die betrekking hadden op 'vergeving van zonden' (Mat. 6:12; 18:21-35). Verlossing en vergeving zijn vrijwel synoniem. In zijn beschrijving van het gebeuren tijdens de laatste maaitijd van Jezus met zijn leerlingen voegde Matteüs aan de tekst van Marcus een paar woorden toe: 'Drink er allen uit, want dit is mijn bloed van het verbond, voor velen uitgeschonken tot vergeving van zonden, (Mat. 26:27-28).

DE DOOP IN DE JORDAAN – PSALM 2

Alle evangeliën zijn het er over eens dat de doop van Jezus in de Jordaan door Johannes de Doper de beslissende fase inluidde van zijn optreden in het openbaar op dat cruciale ogenblik klinken woorden uit de hemel die ten dele ontleend zijn aan Psalm 2:7: 'Jij bent mijn geliefde zoon, in wie ik vreugde vind' (Mrc. 1:11). Terwijl de tekst van Marcus de suggestie wekt dat Jezus op dat moment wordt geadopteerd als Zoon van God, heeft Matteüs een kleine wijziging aangebracht die er toe leidt dat niet, meer van adoptie, maar van proclamatie dient te worden gesproken: 'Dit is mijn geliefde Zoon, in wie ik vreugde vind, (Mat. 3:17). In Psalm 2, een lied met een 'Messaïaanse' zeggingskracht, wordt de koning aangesproken als 'zoon van God' Hij wordt niet vergoddelijkt, maar krijgt als mens die titel, omdat hij in zijn functie van koning representant is van het volk Israël dat eveneens 'zoon van God' genoemd kan worden (Ex. 4:22; Hos. 11:1; vgl. 2 Sam. 7: 14) ³. De stem uit de hemel maakt duidelijk dat Jezus door God is uitverkoren een bijzondere taak te vervullen. Vanaf dat ogenblik staat zijn gehele leven in het teken van die opdracht. Als de geliefde Zoon is hij aan God gehoorzaamheid verschuldigd. De doop in de Jordaan vindt zijn dramatische apotheose in Jezus' worsteling in Getsemane: 'Abba, Vader', bad Jezus, 'U kunt alles. Neem deze beker van Mij weg. Maar niet wat Ik wil, maar wat U wilt' (Mrc. 14:36). Zo begint zijn lijdensweg die tenslotte aan het kruis zal eindigen: heeft zijn Abba hem werkelijk in de steek gelaten (Mrc. 15:34)?

De verwijzing naar de Psalm bij de doop in de Jordaan schijnt op het eerste gezicht overigens in een andere richting te wijzen: geen lijden, maar overwinning. Psalm 2 spreekt krijgshaftige taal. Koningen en machthebbers streven naar heerschappij en zijn geneigd over lijken te gaan. Wat is de taak van de Zoon van God in zo'n beestachtige wereld? De Psalm lacht, omdat God de spot drijft met de machtswellust van koningen en bevelhebbers. Spoedig zullen zij door de Zoon van God vernietigd worden: 'Jij mag ze verpletteren met een ijzeren knots, ze stukslaan als waren het aarden potten' (Ps. 2:9).

In het licht van Psalm 2 was Jezus een verrassende, onverwachte Zoon van God. Hij voldeed slechts ten dele aan het profiel van de Psalm. Wie de evangeliën leest, zal moeite hebben daarin een krijgshaftige Jezus te herkennen. Hij trad niet op als een vechtlustig man. Hij verpletterde niemand of niets, maar werd zelf verpletterd door de machthebbers van zijn tijd. Jezus mag dan recht hebben op de titel 'Zoon van God', hij schonk ons een beeld van God dat weinig met geweld en alles met liefde en genade te maken heeft.

Het Nieuwe Testament is veelkleurig. De inhoud van de verschillende geschriften wordt mede bepaald door de context waarin ze ontstonden. Aan het bovenstaande dient om die reden een aspect te worden toegevoegd. Anders dan in de evangeliën wordt in het laatste bijbelboek wel

geciteerd uit de Psalmtekst waarin de Zoon van God toestemming wordt verleend de vijanden met een ijzeren knots te verpletteren. In de apocalyptische context van het laatste bijbelboek staan strijd en overwinning in het middelpunt van de belangstelling: 'Wie overwint, wie tot het einde blijft doen wat Ik wil, zal Ik macht geven over de heidenen - en hij zal hen weiden met een ijzeren staf en als aardewerk worden zij verbrijzeld' (Opb. 2:26-27; vgl. Opb. 12:5).

EEN VRIEND VAN TOLLENAREN EN ZONDAREN – PSALM 103

Jezus groeide op in een vroom gezin. Jozef, de timmerman, staat te boek als een rechtvaardige (Mat. 1:19), een man die de Thora een centrale plaats in zijn leven had gegeven (Luc. 2:39). Het lijkt daarom niet gewaagd te veronderstellen dat Jezus van jongs af aan vertrouwd was met de idealen van de beweging der Farizeeën. Tijdens zijn rondwandelingen door Galilea kwam hij vreemd genoeg geregeld in conflict met diezelfde Farizeeën. Had hij afscheid genomen van hun idealen? Die vraag kan niet zonder meer met ja of nee beantwoord worden. Jezus' doen en laten wekte verwarring en riep ergernis op bij de vromen. Hij ging vriendschappelijk om met mensen die allesbehalve als vroom bekend stonden. Als een rode draad door alle evangeliën klinkt het verwijt dat hij plaats nam aan een tafel met zondaren en tollenaars (Mrc. 2:15-17; Mat. 11 : 16- 19; Luc. 15: 1-2). Waarom deed Jezus dat?

Wie hem dat op de man af vroeg, kreeg verrassende antwoorden. In de eerste plaats maakte hij er geen geheim van een bijzondere taak te hebben voor die mensen die verloren dreigden te gaan (Mat. 15:24). Hij vergeleek zichzelf met een arts: 'Gezonde mensen hebben geen dokter nodig, maar zieke wel' (Mat. 9:12). Het zoeken van het verlorene eiste vrijwel al zijn aandacht op. Het was echter dankbaar werk: 'zo, zeg IK (= Jezus) u, is er blijdschap bij de engelen van God over één zondaar die zich bekeert' (Luc. 15: 10)

Jezus' naam hield een programma in: vergeving en verlossing (Ps. 130). In dat kader dient nog op de betekenis van een andere Psalm te worden gewezen. Het lijkt waarschijnlijk dat Psalm 103 Jezus' denken en geloven diepgaand heeft beïnvloed. Citaten ontbreken, maar toch meen ik dat deze psalm met recht zijn lievelingspsalm mag worden genoemd. ⁴ In die indrukwekkende tekst ontdekte hij een beeld van God dat hem inspireerde tot een houding die de vromen weliswaar irriteerde , maar die er naar streefde zoveel mogelijk mensen in aanraking te brengen met de boodschap van Gods liefde en genade.

In gelijkenissen en verhalen getuigde Jezus van Gods grenzeloze goedheid en barmhartigheid. Zelfs enorme schulden worden kwijtgescholden (Mat. 18:23-25) en een vader ontvangt blij en zonder wrok zijn zoon die hem eerder in de steek had gelaten (Luc. 15: 11: 42).

Voor Jezus was dat het geheim van het Koninkrijk van God. In die verwachting leefde hij en daarvan trachtte hij een ieder die hij op z'n weg ontmoette, te doordringen. Ieder mens, groot of klein, man of vrouw, zondaar of vrome, kan bij God genade vinden. Er is altijd een weg terug naar God, want zoals de Psalmdichter al eeuwen eerder had geschreven: 'Hij behandelde ons niet naar onze zonden, Hij vergold ons niet naar onze misgrepen, Ps. 103: 10)

EEN HERDER MET OOG VOOR HET WELZIJN VAN ZIJN SCHAPEN – PSALM 23

De schrijvers van het Oude Testament waren creatief in het zoeken naar woorden en beelden die eigenschappen van God zouden kunnen vertolken. Hij is als een heer of als een koning. Hij zorgt als een vader voor zijn kinderen, maar ook als een herder voor zijn schapen. In een van de meest geliefde Psalmen wordt het beeld van de goddelijke herder op een dusdanige wijze belicht dat generaties gelovigen niet zelden met tranen in de ogen de woorden gelezen hebben en nog altijd lezen.'De HEER is mijn herder, het ontbreekt mij aan niets. Hij laat mij in grazige weiden rusten' (Ps. 23:1).

Het evangelieverhaal over de spijziging van de vijfduizend bevat een aantal verwijzingen naar Psalm 23 (Mrc. 6:30-44; Mat. 14:13-21; Luc. 9:10-17; Joh. 6:1-14). Als een schaapherder die hart heeft voor de dieren die hem zijn toevertrouwd ontgaat het Jezus niet dat de mensen die hem volgen vermoeid raken en hongerig worden: 'Toen Hij (: Jezus) van boord ging, zag Hij een grote menigte, en Hij had zeer met hen te doen (NBG-vertaling: 'werd met ontferming bewogen'), omdat ze als schapen zonder herder waren' (Mrc. 6:34). Zoals God de herder is voor zijn volk, zo is Jezus dat nu voor zijn volgelingen. Zonder problemen legden de evangelisten die relatie tussen God en Jezus. Geheel in de lijn van Psalm 23 zorgde Jezus voor rust en voor verkwikking van lichaam en ziel. Voor vermoeide en afgematte mensen richtte hij een dis aan (Ps. 23:5), een meer dan overvloedige maaltijd, want de leerlingen hadden na afloop hun handen vol om alle overgebleven brokken brood te verzamelen (Mrc. 6:43).

Jezus is de herder die het lot van zijn schapen ter harte gaat. In het evangelie van Matteüs is een ontroerende tekst te vinden die zijn 'pastorale' houding illustreert: 'Komt allen naar Mij toe die afgemat en belast zijn, en Ik zal u rust geven. Neem mijn juk op en kom bij Mij in de leer, omdat Ik zachtmoedig ben en eenvoudig van hart, en u zult rust vinden voor uw ziel. Want mijn juk is zacht en mijn last is licht' (Mat. 11:28-30). Een herder met hart voor zijn schapen zal niet rusten voor hij het ene verloren schaap teruggevonden heeft (Luc. 15:3-7). De schrijver van het vierde evangelie heeft bovenstaande beelden en voorstellingen gecombineerd tot de bekende metafoor van de goede herder: 'Een goede herder geeft zijn leven voor zijn schapen ... Ik ben de goede herder: Ik ken mijn schapen en mijn schapen kennen Mij ..' (Joh. 10: 11-18).

DE INTOCHT IN JERUZALEM – PSALM 118:25-26

Op een gegeven moment kwam het leven van Jezus in een stroomversnelling terecht. Vanuit Galilea ondernam hij samen met een groep volgelingen de pelgrimstocht naar Jeruzalem. In alle vier evangeliën wordt verteld dat zijn intocht in de stad een bijzonder karakter droeg (Mrc. 11:1-11; Mat. 21:1-11; Luc. 19:28-44; Joh. 12:12-19). Bij de poorten van het aloude Jeruzalem verloor Jezus alle voorzichtigheid en behoedzaamheid uit het oog. Met zorg voor details organiseerde hij een opzienbarende intocht. Wist hij wat hij deed? Objectief gezien had hij moeilijk een gevaarlijker moment kunnen kiezen.

Het Pascha-feest stond voor de deur. Zoals ieder jaar raakte Jeruzalem overvol. Van heinde en verre arriveerden de pelgrims. Vol verwachting hadden zij zich op het grote bevrijdingsfeest voorbereid. In de nacht van Pascha zou het verhaal over de Exodus uit Egypte weer worden verteld en zou het verlangen naar een nieuwe bevrijding weer worden gevoed (Ex. 12). Zou in deze nacht de verlossing van Israël een aanvang nemen? Terwijl aan tafel herinnerd werd aan de vernietiging door God van de paarden en wagens van de farao (Ex: 15.1-21), marcheerden in de straten van Jeruzalem de Romeinse soldaten. Hoe lang zou God dat nog toelaten?

Wie in een dergelijk gespannen sfeer een opzienbarende intocht houdt, speelt met vuur. De vier evangelisten zijn het er over eens zijn dat omstanders gedeelten uit Psalm 118 hebben gezongen. De beginregels wekken verwachtingen: 'Dank de HEER, want hij is goed, zijn liefde kent geen grenzen'. De psalmdichter roept verschillende groepen op hun instemming te betuigen (Ps. 118: 1-4). Hij is dankbaar gestemd, want hij heeft ervaren dat de HEER hem gered heeft uit doodsgevaar: 'De rechterhand van de HEER overwint, de rechterhand van de hoog geheven HEER, de rechterhand van de HEER overwint' (Ps. 118:15-16). De volgelingen van Jezus en de omstanders moeten gedacht hebben dat zij getuige zouden worden van het ingrijpen van God. Zou het machtige rijk van koning David in al zijn glorie en luister hersteld worden (Mrc. 11:9)?

Droom en werkelijkheid liggen ver uiteen. De pelgrims hebben te vroeg gejuicht. Koningen zitten hoog te paard. Zo trekken zij ten strijde. Jezus bereed een ezel. Zo worden geen veldslagen gewonnen. Op z'n best krijgt men de lachers op z'n hand. Pas veel later heeft de evangelist Matteüs het begrepen. Het lag niet in de bedoeling van Jezus met geweld een greep naar de macht te doen. Hij wilde de pelgrims die met hem Jeruzalem binnentrokken, herinneren aan een woord van een der profeten. 'Jubel, dochter van Sion, juich, dochter van Jeruzalem! Zie, uw koning komt naar u toe, hij is rechtvaardig en zegevierend; hij is nederig, hij rijdt op een ezel, op een veulen, het jong van een ezelin' (Zach. 9:9, Mat. 21:5).

DE REINIGING VAN DE TEMPEL – PSALM 69:10

De drie synoptische evangeliën bevatten een perikoop waarin verteld wordt over een actie van Jezus die gewoonlijk omschreven wordt als 'de reiniging van de tempel' (Mrc. 11:15-19; Mat. 21:12-13; Luc. 19:45-48). Het gebeuren wordt gesitueerd na de intocht - onmiddellijk daarna (Matteüs en Lucas) of een dag later (Marcus). In het vierde evangelie is een soortgelijk verhaal te vinden. Het wordt echter niet verteld aan het begin van het lijdensverhaal, maar het heeft een prominente plaats gekregen aan het begin van het gehele evangelie (Joh. 2:13-17). Volgens de vierde evangelist heeft dit gebeuren fundamentele betekenis. Het gaat om meer dan reiniging. De woorden die de evangelist Jezus in de mond legt, laten weinig ruimte voor misverstand. 'Breek deze tempel af, en in drie dagen laat ik hem herrijzen!' (Joh. 2:19). Op dat moment wordt duidelijk dat de komst van Jezus in deze wereld principieel een einde maakt aan de cultus in de tempel: 'Met die woorden doelde Jezus echter op de tempel die Hijzelf was' (Joh. 2:21).

In de verhalen van de drie synoptische evangeliën staan verwijzingen naar profetische teksten: 'Er staat toch geschreven: Mijn huis zal een huis van gebed heten voor alle volken. Maar u hebt er een rovershol van gemaakt.'⁵ (Mrc. 11:17; Mat. 21:13; Luc. 19:46). De betekenis die de vierde evangelist aan het gebeuren in de tempel heeft gegeven, brengt met zich mee dat een andere tekst uit het Oude Testament wordt geciteerd. 'De ijver voor uw huis zal mij verteren' (Ps. 69:10). Deze woorden klinken uit de mond van iemand die ondanks zijn trouw aan God in een noodsituatie is terechtgekomen. De Psalm kan gerekend worden tot die Psalmen waarin lijdende rechtvaardigen aan het woord komen. In de context van het vierde evangelie krijgt de tekst een nieuwe betekenis: de leerlingen ontdekken dat het conflict tussen Jezus en de joodse leiders zal eindigen met de gewelddadige dood van hun leermeester.⁶

VAN STEEN DES AANSTOOTS TOT HOEKSTEEN – PSALM 118:22-23

De gelijkenis van de wijnbouwers (NBG-vertaling: 'de onrechtvaardige pachters') eindigt in de drie synoptische evangeliën met een citaat uit Psalm 118:22-23: 'De steen die de bouwlieden hadden afgekeurd, die is de hoeksteen geworden. De Heer heeft dit gedaan, het is een wonder in onze ogen'

(Mrc. 12:10-11; Mat. 21:42; Luc. 20:17). In de gelijkenis wordt 'de geliefde zoon' door de wijnbouwers gedood. Het is onmiskenbaar dat de evangelisten op grond van hun geloof in de opwekking van Jezus door God naderhand dit psalmcitaat aan het verhaal hebben toegevoegd. De zoon die door mensen werd verworpen, werd door God gerehabiliteerd. In het kader van deze studie is het niet mogelijk expliciet aandacht te besteden aan de rol die het Psalmcitaat gespeeld heeft in de christologische bezinning binnen de vroeg-christelijke gemeente (Hand. 4:11; Rom. 9:33; Ef. 2:20; 1 Petr. 2:6-8).⁷

DE IDENTITEIT VAN DE MESSIAS – PSALM 110

Volgens de synoptische evangeliën confronteerde Jezus in Jeruzalem zijn toehoorders met een eigenzinnige uitleg van een gecompliceerde tekst. Centraal in het debat stond de interpretatie van het eerste vers van een Psalm die ook verder uitblinkt door duistere passages: ‘Godsspraak van de HEER tot U mijn Heer’ (Ps. 110:1 - Mrc. 12:35-37; Mat. 22:41-46; Luc. 20:41-44). Wie is degene die als ‘mijn Heer’ wordt aangeduid? Bij het zoeken naar een antwoord op die vraag is het van essentieel belang zich te realiseren dat Psalm 110 te boek staat als een Psalm van David. De woorden zijn Davids woorden en hij noemde iemand anders dus ‘mijn Heer’. Wie kan dat zijn geweest? In het debat maakte Jezus het zijn gesprekspartners niet gemakkelijk. Hij legde hun een moeilijk te beantwoorden vraag voor: kan David zijn zoon aangesproken hebben met ‘mijn Heer’? Als die vraag in ontkenkende zin beantwoord zou moeten worden dan zou de Messias dus geen zoon van David kunnen zijn (Mrc. 12:35-37) Of gaat een dergelijke conclusie te ver?

Jezus’ vraag bleef onbeantwoord. De evangelisten vervolgen hun verhaal. De gebeurtenissen nemen al snel een dramatische wending. Jezus wordt gearresteerd. Zijn volgelingen vluchten. Tijdens het nachtelijke proces voor de Hoge Raad beroept Jezus zich niet op zijn voorvader koning David. Staande voor de hogepriester gebruikt hij beelden die ontleend zijn aan Psalm 110 (Mrc. 14:61-62). Tot ontzetting van de voorzitter van het hoogste joodse Gezagsorgaan waagt Jezus het zich te identificeren met degene die door God wordt uitgenodigd plaats te nemen op de troon in de hemel: ‘Ga zitten aan mijn rechterhand’ (Ps. 110:1). Op dat moment was de teerling geworpen en het oordeel geveld.

Uit de geschriften van het Nieuwe Testament valt af te leiden dat Psalm 110 een belangrijke rol heeft gespeeld in christologische bezinning in de vroeg-christelijke kerk.⁸

Niet alleen werd met een beroep op deze Psalm de verhoging van Jezus tot uitdrukking gebracht (Hand. 2:34-35; 1 Kor. 15:25; Ef. 1:20-22; Kol. 3: 1; Heb. 1:13; 8:1; 10:12-13), maar ook bood de Psalm de mogelijkheid het leven en sterven van Jezus in verband te brengen met het uitzonderlijke priesterschap van Melchisedek (Ps. 110:4; vgl. Gen. 14:18-20; Heb. 5:6; 6:20; 7:17,21).

HET LIJDENSVERHAAL – PSALM 22

Jezus stierf aan het kruis met een Psalmvers op z’n lippen: ‘Mijn God, mijn God, waarom hebt U mij in de steek gelaten’ (Ps.22:2; Mrc. 15:34). Psalmen vergezelden hem in de laatste dagen en uren van zijn leven op aarde.⁹ Dat waren vooral die Psalmen waarin het raadselachtige lijden van de rechtvaardigen centraal staat. Waarom laat God het toe dat mannen en vrouwen die trouw aan de geboden van God trachten te leven toch geconfronteerd worden met tegenslagen, met vijandschap en zelfs met martelaarschap en een gewelddadige dood? Wat is het duistere geheim van de voorspoed der goddelozen (vgl. Ps. 73)?

In de Psalmen gewijd aan het lijden van de rechtvaardigen – o.a. Psalm 22, Psalm 41 en Psalm 69 – wordt op die vragen een antwoord gezocht. Men heeft de moed de werkelijkheid onder ogen te zien. trouw aan het gebod van God vrijwaart de rechtvaardige niet van leed en ellende; wie bewust kiest voor God, komt in conflict met de wereld waarin hij/zij leeft. Volgens genoemde psalmen is dat overigens niet het laatste woord. De rechtvaardige mag ondanks alles blijven hopen op Gods liefde en trouw. Uiteindelijk zal God zijn rechtvaardigen verlossen uit de hand van de vijanden en bevrijden van angst en pijn. Daarom kan de dichter van Psalm 22 God dringend om een antwoord vragen: ‘antwoord mij!’ (Ps. 22:22).

Het is niet mogelijk in dit artikel alle verwijzingen naar psalmen van de lijdende rechtvaardige in de lijdensverhalen van de evangeliën te noemen.¹⁰ Ik beperk mij tot de volgende teksten: ‘Hij die mijn brood eet, heeft zich tegen Mij gekeerd’ (Ps. 41:10 - Joh. 13:18 (¹¹); vgl. Mrc.14.

18; Mat.26:23; Luc. 22:21); ‘ze kruisigden Hem en ze dobbelden om zijn kleren ...’ (Ps 22:19 - Mrc. 15:24; Matt. 27:35; Luc. 23:34; Joh. 19:28; ‘de voorbijgangers lasterden Hem en zeiden hoofdschuddend ...’ (Ps.22:8 - Mrc. 15:29; Mat. 27:39; Luc. 23:36); ‘Hij heeft zijn vertrouwen op God gesteld, laat die Hem nu bevrijden, als Hij Hem mag’ (Ps.22:9 - Mat. 27:43; ‘Jezus wist dat alles thans volbracht was. Daarom zei Hij - want de Schrift moest ten volle in vervulling gaan - Ik heb dorst’ (Ps.22:16 - Joh. 19:28); ‘mijn God, mijn God, waarom hebt U mij in de steek gelaten’ (Ps. 22:2 - Mrc. 15:34; Mat. 27:46); ‘toen riep Jezus luidkeels. Vader, in uw handen leg ik mijn geest’ (Ps. 31:6 - Luc. 23:46; ‘een van hen rende weg, doopte een spons in wijn, stak die op een rietstok en wilde Hem te drinken geven’ (Ps. 69:22 - Mrc. 15:36; Mat. 27:48; Joh. 19:29).

GOD WEKTE JEZUS OP UIT DE DOOD – PSALM 16:9-10

In zijn eerste brief aan de gemeente van Korinte schreef Paulus een uitvoerige passage over de opstanding uit de dood. Ter inleiding citeerde hij een reeds bestaande belijdenisformule: ‘.. dat Christus gestorven is voor onze zonden, volgens de Schriften, en dat Hij begraven is, en opgewekt op de derde dag, volgens de Schriften’ (1 Kor. 15:3-4). De apostel vertelt niet aan welke teksten uit het Oude Testament moet worden gedacht. Dat is niet verwonderlijk, want het Oude Testament bevat weinig uitspraken die in dit verband ter sprake gebracht zouden kunnen worden (Dan. 12:1-3 is de uitzondering die de regel bevestigt).

In het boek Handelingen wordt tweemaal naar Psalm 16 verwezen: ‘Maar God heeft Hem laten opstaan door een eind te maken aan de weeën van de dood, want het was onmogelijk dat Hij door de dood werd vastgehouden David zelf zegt immers over Hem: ‘... want U zult mijn leven niet overlaten aan het dodenrijk en U zult uw heilige geen bederf laten zien...’ (Hand. 2:25-28 en 13:35).¹²

De verwijzingen naar Psalm 16 tonen aan dat ook Jezus’ opwekking door God ‘volgens de Schriften’ geschiedde. Volgens evangelisten en apostelen was Jezus’ bestaan op aarde niet alleen ‘de vervulling’ van Wet en Profeten, maar ook van de Psalmen.

Voetnoten:

1 Voor een uitvoerige bespreking van alle Psalmcitataten (55!) in het Nieuwe Testament, zie: W.L. Holladay, *The Psalms through Three Thousand Years. Prayerbook of a Cloud of Witnesses*, Minneapolis 1993, 113-133.

2 J. Luyten, ‘Psalm 130: Reminiscenties en connotaties’, in: P. Beentjes e.a. (red.), ‘Gelukkig de mens’. *Opstellen over Psalmen, exegeese en semiotiek aangeboden aan Nico Tromp*, Kampen 1991, 48-61.

3 P.E. Satterthwaite, ‘David in the Books of Samuel: A Messianic Expectation?’, in: P..E. Satterthwaite, e.a. (eds.), *The Lord’s Anointed Interpretation of Old Testament Messianic Texts*, Grand Rapids 1995, 41-65.

4 Vgl. O Betz, ‘Jesu Lieblingspsalm. Die Bedeutung von Psalm 103 für das Werk Jesu’, *Theologische Beiträge* 15 (1984). Zinspelingen op Psalm 103 zijn te vinden in Mat. 6: 9-13; 18:23-35; 20: 1-16; Luc. 10:30-37, 15:11-12; 18:1-8, 9-14.

5 Een combinatie van Jes. 56:7 en Jer. 7:11.

6 M.J.J. Menken, ‘Zeal for Your House Will Consume Me (John 2:11)’, in: M.J.J. Menken, *Old Testament Quotations in the Fourth Gospel. Studies in Textual Form*, Kampen 1996, 37-45.

7 M. Giesler, *Christ the Rejected Stone. A Study of Psalm 118, 22-23; Biblical and Ecclesiological Implications*, Pamplona 1974.

8 Th. de Kruijf, ‘Bij monde van David’ (Hand. 1:16). *Psalm 110 in het Nieuwe Testament*, in: P. Beentjes e.a. (red.), ‘Gelukkig de mens’. *Opstellen over Psalmen, exegeese en semiotiek (Fs N. Tromp)*, Kampen 1991, 37-47’, C.J. den Heyer, *De Messiaanse weg. Van*

Jesioea van Nazaret tot de Christus van de Kerken, Kampen 1998, 254-256.

9 L. Ruppert, *Jesus als der leidende Gerechte? Der Weg Jesu im Lichte eines alt- und zwischentestamentischen Motivs*, Stuttgart I 1972.

10 Een zeer uitvoerig overzicht is te vinden in: R. Pesch, *Das Markusevangelium, 2. Teil* (Herder Kommentar), Freiburg 1977, 1-27.

11 M.J.J. Menken, 'He Who Eats My Bread, Has Raised His Heel against Me (Joh. 13:18)', in: Menken, *Old Testament Quotations*, 123-138.

12 P.S. Johnston, 'Left in Hell? Psalm 16, Sheol, and the Holy One', in: Satterthwaite, *The Lord's Anointed*, 213-222.

fries leehuis
Olterterperkring

redactie-adres: Braambos 3 | 9203 NA Drachten | 0512 - 519323